

Kur'ân Lehçe Yoğunluğu Haritalandırılması: Atâ b. Ebî Rabâh'ın *Garîbü'l-Kur'ân*'ı Bağlamında

Mapping the Dialect Density of the Qur'ân: In the Context of 'Atâ b. Abî Rabâh's *Gharîb al-Qur'ân*

Fatma Yalnız¹ , Sümeyye Revşen Okumuş²

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:
Fatma Yalnız (Dr. Öğr. Üyesi),
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: fatma.yalniz@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3152-7094

²Sümeyye Revşen Okumuş (Arş. Gör.),
Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve
Belagati Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye
ORCID: 0000-0002-1466-6263

Başvuru/Submitted: 19.11.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested:
19.01.2025
Son Revizyon/Last Revision Received:
22.01.2025
Kabul/Accepted: 24.01.2025

Atıf/Citation: Yalnız, Fatma, Okumuş, Sümeyye
Revşen. Mapping the Dialect Density of the
Qur'ân: In the Context of 'Atâ b. Abî Rabâh's
Gharîb al-Qur'ân. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of
Islamic Review* 15/1, (March 2025): 151-183.
<https://doi.org/10.26650/iiuitd.2025.1587836>

ÖZ

Tefsir ve Kur'ân tarihinde, Kur'ân dilinin mahiyetine dair tartışmalar olmuş; günümüzde bu konuda hâlâ ortak bir kanaat oluşmamıştır. Bu minvalde makalenin konusu, Atâ b. Ebî Rabâh (öl. 114/732) rivayetleri üzerinden Kur'ân lehçe yoğunluğunu haritalandırmaktır. Lehçelerin anlam düzeyi merkeze alınan bu makalenin amacı, Kur'ân dilinin yapısını ve mahiyetini ortaya koyan bir teori inşa etmektir. Çalışmanın varsayımı Atâ b. Ebî Rabâh'ın *Garîbü'l-Kur'ân*'ından hareketle Kur'ân'ın farklı lehçeleri kapsayan üst bir dil inşa ettiği yönündedir. Çalışmanın konusuna ve amacına uygun olarak nitel araştırma yönteminin fenomenoloji ve gömülü kuram desenlerine dayalı literatür taraması ve içerik analizi yapılmıştır. Alanda yapılan literatür taramasında lehçe ve *Garîbü'l-Kur'ân* konusunda günümüze ulaşan en eski nüsha olan Atâ rivayetlerinin bu makalenin problemi ve amacı doğrultusunda işlenmediği görülmüştür. Bu minvalde ilgili rivayetlerdeki lehçelerle ilişkilendirilebilecek her türlü veri işlenerek Kur'ân diline dair ortaya atılan iddialar nicel ve nitel verilere dayanarak test edilmiştir. Öncelikle Atâ'nın rivayetlerinin nüshaları tespit edilmiştir. Akabinde rivayetlerdeki garîb kelimeler tablosu verilmiş, kabilelere atıf sayıları, soy ağacı ve haritadaki konumları gösterilmiştir. Makalede elde edilen verilerin sonucunda lehçeler bağlamında Kur'ân dilinin üçte birinin Kureyş, üçte ikisinin ise Kureyş lehçesini de kapsayan Mudar lehçesinde, üçte birlik kısmının Ârîbe Araplarının lehçesinde olduğu tespit edilmiştir. İncelenen verilere göre Kur'ân'ın bilinçli bir üst dil inşası ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Arap Dili ve Belagati, *Garîbü'l-Kur'ân*, Lehçe Haritası, Atâ b. Ebî Rabâh, Üst Dil

ABSTRACT

In the history of exegesis and the Qur'ân, there have been debates about the nature of the al-Qur'ânic language, and today there is still no common opinion on this issue. In this respect, the subject of this article is to map the Qur'ânic dialect density through the narrations of 'Atâ b. Abî Rabâh (d. 114/732). The aim of this article, which focuses on the meaning level of dialects, is to construct a theory that reveals the structure and nature of the

Qur'ânic language. The assumption of this study is that the Qur'ân constructs a superior language that covers different dialects. In accordance with the subject and purpose of the study, a literature review and content analysis based on phenomenology and grounded theory patterns of the qualitative research method were conducted. In the literature review in the field, it has been seen that the oldest surviving copy of 'Atâ's narrations on dialect and Gharîb al-Qur'ân has not been studied in line with the subject and purpose of this article. Firstly, the copies of Atâ's narrations were identified. Subsequently, a table of strange words in the narrations is given, and the number of references to tribes, a genealogical tree and their locations on the map are given. As a result of the data obtained in the article, it has been determined that two-thirds of the Qur'ânic language in the context of dialects is in the Muḍar dialect, including the dialect of Quraysh, and one-third is in the dialect of the 'Āriba Arabs. According to the analysed data, it was seen that the Qur'ân consciously constructed a meta-language.

Keywords: Tafsîr, Arabic Language and Rhetoric, Gharîb al-Qur'ân, Map of Dialect, 'Atâ b. Abî Rabâh, Meta Language

EXTENDED ABSTRACT

In the history of exegesis and the Qur'ân, there have been debates about the nature of the language of the Qur'ân, and there is still no common opinion on this issue today. This requires new approaches to the issue. Approaches that are based on scientific and real early period data. The main objective of this article is to map the dialect density of the Qur'ân based on the oldest surviving work in this field; narrations of 'Atâ b. Abî Rabâh (d. 114/732), which are included in the early Gharîb al-Qur'ân literature and attributed to Ibn 'Abbâs. Dialects have different dimensions that refer to sound, grammar, and word changes, and since it is in the center of Gharîb al-Qur'ân, the word level that refers to meaning is taken as the center. The aim of this article is to construct a theory that reveals the structure and nature of the Qur'ânic language by identifying and mapping the different dialects in 'Atâ b. Abî Rabâh's Gharîb al-Qur'ân, which is based on the early Ibn 'Abbâs. The assumption of this study is that the Qur'ân constructs a meta-language covering different dialects. In accordance with the subject and purpose of this study, a literature review and content analysis based on phenomenology and grounded theory designs of the qualitative research method were conducted.

As a result of the literature review, it is seen that there are few studies on 'Atâ b. Abî Rabâh's Gharîb al-Qur'ân and dialect. It is thought that this study will fill an important gap in the field since none of the studies in the field have processed and mapped the dialects in the Qur'ân in line with the subject and purpose of this article. Andrew Rippin's "Ibn 'Abbâs's al-Lughât fi'l-Qur'ân" approaches the subject from a problematic point of view and examines the chain of narration of the copies. However, Rippin does not have the copies of Atîf Efendi and Esad Efendi. In addition, unlike this article, Rippin's work did not focus on the content of the copies, nor did it present the dialect density through tables, graphs, genealogies, and maps, or center on the problem discussed in the article. In a section of Muhammad Salim Muhsin's al-Muqtabas min al-Lahajât al-'Arabiyyah wa-al-Qur'âniyyah, the tribes to which gharîb words are attributed are tabulated based on the copy in the annex to Jalâlayn. However, no analysis was made based on this table and no map was created. Another study that can be associated with this article due to its title is Soner Gündüzöz's article titled "Kur'ân'da Yerleşik Gramer

Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine İnceleme (I-II)". The article, which does not geographically map the dialects, focuses on the grammatical dimension of dialectal differences in the Qur'ân, not the meaning dimension.

In this study, all kinds of data that can be associated with the dialects in 'Aṭā's narrations have been processed and the claims about the language of the Qur'ân have been tested based on quantitative and qualitative data. First of all, six different manuscript versions of 'Aṭā's narrations are identified and these versions are shown in the isnad tree. Subsequently, the table of gharīb words of the narrations in three copies, namely Esad Efendi, Atıf Efendi and Zayl of Jalālayn, is given. From this table, content analysis was made on the nature of the Qur'ānic language based on the common words used by more than one tribe. Then, 35 tribes and 7 regions are mentioned and the percentage graphs of the references to tribes are given. Then, the position of these tribes in the genealogical tree of the Arabs of the 'Āriba and Musta'riba is shown with the number of references. Finally, the geographical locations of 35 tribes and 7 regions in the Arabian Peninsula were determined and analyzed in terms of the language of the Qur'ân. As a result of the processed data, a lot of valuable information was obtained. As a result of the data obtained, it was determined that two-thirds of the Qur'ānic language in the context of dialects is in the Muḍar dialect, which includes the Quraysh dialect, and the remaining third is in the dialect of the 'Āriba Arabs. According to the analyzed data, it was seen that a conscious meta-language was constructed in the Qur'ân by pursuing an inclusive policy. In addition, since this project is based on the sources of Gharīb al-Qur'ân, it has been concluded that the nature of the first period Gharīb al-Qur'ân in the project is the first period Qur'ānic lexicography and mostly refers to dialects.

Giriş

Tefsir ve Kur'an tarihinde, Kur'an dilinin mahiyetine dair tartışmalar olmuş, günümüzde de bu konuda hâlâ ortak bir kanaat oluşmamıştır.¹ İlk dönem âlimlerinin çoğu, Kur'an'ın Kureyş lehçesi merkezli bir dile sahip olduğunu iddia etmişlerdir.² Öte yandan Kur'an'ın Cahiliye Arap şiirinin temsil ettiği edebi dil ile aynı dilde olduğuna yönelik iddialar da vardır.³ Arap şiir dili ise Kuzey ve Güney Arabistan'da yaşayan birden fazla lehçenin izlerini taşımaktadır.⁴ Ayrıca şiir dili ile Kureyş lehçesinin aynı olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Genel kabul, hac ve panayırlar vesilesiyle diğer kabilelere oranla Kureyş dilinin şiir dilinden daha çok istifade ederek geliştiği yönündedir.⁵ İbn Haldun ise eski Arap şiir diline Kureyş'in de atası olan "Mudar dili" demektedir.⁶ Hz. Ömer'in katiplere Kur'an yazımında ihtilafa düştüklerinde Mudar dilini esas almaları yönündeki direktifi de Kur'an dilinin, Kureyş'in de içinde bulunduğu Mudar üst lehçesinde olabileceğine işaret etmektedir.⁷ Ancak yine de ilk dönemde yedi harfin lehçelere delalet ettiği yönündeki görüş, kabul gören bir başka teori olmuştur. Bu görüşte Kur'an'ın tek lehçe odağında bir dile sahip olmayıp yedi lehçeyi kapsadığına işaret edilmiştir.⁸ Ancak başka alimlere göre "yedi" burada bir sayı olmayıp kolaylığın, genişliğin, çokluğun ve abartmanın sembolik bir ifadesidir.⁹ Bâkılânî (öl. 403/1013), sonraki dönemde yaşayan Ebu Hayyan (öl. 745/1344) ve Süyûtî'ye (öl. 911/1505) göre Kur'an'da yediden fazla lehçeye tekabül eden kelimeler bulunmaktadır. Bâkılânî'ye göre Kur'an'da başka lehçeler bulunsun da kelimelerin çoğu Kureyş lehçesindedir.¹⁰ Bu çoğulcu yaklaşım, sonraki dönemlerde kabul görmüştür.¹¹

- 1 Soner Gündüzöz, "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'an'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme", *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/6 (2002), 78-81; Selim Türcan, *Kimlik ve Kitab İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 117-123.
- 2 Ebu'l-Ferec İsfahânî, *Kitabu'l-Eganî*, thk. Ali Muhenna vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/313; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-iber ve divânü'l-mubtedâ ve'l-haber fi eyyâmî'l-Arab ve'l-acem ve'l-berar ve men asârehum min zevi's-sultânî'l-ekber (el-Mukaddime)*, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 1/643; Celaleddin Süyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmî'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, thk. Fuâd Ali Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1418), 1/210, 212; Régis Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Şam: Daru'l-Fikr, 1984), 93; Nöldeke Theodor - Ramadân Abduttevvâb, *el-Lugâtu's-sâmiyye* (Beyrut, 1974), 1/77.
- 3 Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdülhalim Neccar (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/29-37; Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 93, 100-103.
- 4 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 1/42; Türcan, *Kimlik ve Kitab İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 94-97.
- 5 Câhiz, *el-Osmaniyye*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Daru'l-Ceyl, ts.), 24-26; İsfahânî, *Kitabu'l-Eganî*, 21/201; Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmî'l-Kur'an*, thk. Ata Abdulkadir (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2001), 1/356; Türcan, *Kimlik ve Kitab İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 98.
- 6 İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 1/644, 645.
- 7 Ebû Bekr 'Abdullâh b. Suleymân b. el-Eş'aş el-Ezdî es-Sicistânî İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif* (Kahire: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 16; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn İbn Kesîr, *Fedâilu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Resid Rıza, (Mısır: Matba'atu'l-Menâr, 1347), 20.
- 8 Ebû'l-Hayr Şemsüddîn İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirââtî'l-Aşr*, thk. Ali M. ed-Dabbâ (Kahire: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/25; Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmî'l-Kur'an*, 1/217; Celâlüddîn Abdurrahmân b. es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmî'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Hey'etu'l-Misriyye li'l-Küttâb, 1974), 1/174.
- 9 es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmî'l-Kur'an*, 1/164.
- 10 Şihâbüddîn Abdurrahmân el-Makdisî, *Kitâbu'l-mürşidü'l-vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Ankara: Dâru Vakfî'd-Diyâneti't-Türkî li't-Tiba'ati ve'n-Neşr, 1986), 69; İbn Kesîr, *Fedâilu'l-Kur'an*, 68, 69, 77.
- 11 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 34, 42; İbn Kesîr, *Fedâilu'l-Kur'an*, 17, 67; Alemuddin el-Cündî, *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fi'l-turâs* (ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1983), 111; Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmî'l-Kur'an*, 1/355;

Kur'ân diline yönelik yukarıda zikredilen tartışmalar bu meseleye bilimsel ve gerçek verilere dayanan yeni yaklaşımları gerekli kılmaktadır. İşaret edilen tartışmalardan yola çıkarak bu makale çalışması, ilk dönem verilerinde çözüm aramayı önermektedir. Bu sebeple makalenin temel konusu, ilk dönem Garibü'l-Kur'ân literatürü içinde yer alan ve İbn Abbas'a dayandırılan Atâ b. Ebî Rabâh (öl. 114/ 732) rivayetlerinden hareketle Kur'ân'ın lehçe yoğunluğunu haritalandırmaktır. Lehçelerin genelde ses, gramer ve kelime değişimlerine delalet eden farklı boyutları bulunmaktadır.¹² Garibü'l-Kur'ân merkezli bu çalışmada ise sadece üç boyuttan tespit edilmesi en zor olan ve anlama delalet eden kelime boyutu merkeze alınmıştır. İbn Abbas'a nispet edilen Garibü'l-Kur'ân kaynaklarının incelenmesi sonucunda üç farklı kişiden bu kaynakların aktarıldığı tespit edilmiştir. Farklı içerik ve yapıdaki bu kaynaklar; Atâ b. Ebî Rabâh'ın *Garibü'l-Kur'ân*'ı, Nâfi b. el-Ezrak'ın (öl. 65/680) *Mesâil*'i ve Ali b. Ebi Talha'nın (öl. 143/ 760) tefsiridir.¹³ Makalenin temel kaynağı ise bu metinlerden lehçe ile doğrudan ilişkili olan Atâ b. Ebî Rabâh nüshasıdır. Nâfi b. el-Ezrak'ın *Mesâil*'i İbn Abbas'ın garib kelimeleri şiiirle istiṣhad ederek açıkladığı rivayetlerin toplamına verilen addır. Ali b. Ebi Talha tefsirinde yer alan garib kelimeler ise herhangi bir lehçe ile ilişkilendirilmeyerek sadece sözcük anlamlarıyla açıklanmaktadır. Bu sebeple Nâfi ve Ali b. Ebi Talha rivayetleri; Kur'ân'da geçen lehçelere doğrudan bir kaynaklık teşkil etmemektedir. Atâ b. Ebî Rabâh'ın İbn Abbas'tan aktardığı rivayetleri bünyesinde toplayan *Beyânü Lugâti'l-Kur'ân* veya *Garibü'l-Kur'ân* adlarıyla bilinen eser, Kur'ân'daki garib kelimelerin müstakil olarak hangi lehçeye delalet ettiğini aktarmaktadır. Birden fazla nüshasına ulaşılmış olan bu eser tespit edilebildiği kadarıyla Garibü'l-Kur'ân ilminde elimize ulaşan en eski eserdir.¹⁴ Kur'ân-tefsir ilimlerine ve Arap dilinde lehçe çalışmalarına da fayda sağlayacak olan bu çalışmaya Atâ rivayetleri doğrudan veri sağlamaktadır.

Makale, ilk dönem İbn Abbas'a dayandırılan Atâ b. Ebî Rabâh'ın *Garibü'l-Kur'ân*'ında yer alan farklı lehçeleri belirleyip haritalandırarak Kur'ân dilinin yapısını ve mahiyetini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu sebeple Atâ b. Ebî Rabâh nüshalarındaki lehçelere ait Kur'ân'daki garib kelimelerin ve kabilelere oranla yüzdeliklerinin ortaya konması hedeflenmiştir. Ayrıca zikredilen kabilelerin soylarına göre ve Arap yarımadası haritasındaki konumlarına göre dağılımlarını ortaya koymak da hedefler arasındadır. Bu doğrultuda Atâ b. Ebî Rabâh rivayetlerindeki farklı lehçelerin yoğunluğu ortaya konulmuş, bu yoğunluğun Arap soy ağacındaki ve Arabistan yarımadasındaki coğrafi dağılımı harita üzerinde gösterilmiştir. Ayrıca

es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/164. Ayrıca bk. Gündüzöz, “Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme”.

12 Ayrıntılı bilgi için bk. Abduh Râcihi, *el-Lehecatu'l-Arabiyye fi'l-Kirâti'l-Kur'âniyye* (İskenderiye: Daru'l-Marifeti'l-Camiyye, 1996).

13 M. Fuat Abdulbaki, *Mu'cemu Garibi'l-Kur'ân Mustahracan min Sahihi'l-Buhari* (Kahire: Dâru lhyâi Kütübî'l-Arabî, 1950); Ali Bulut, “Kur'ân Filolojisine Dair İbn Abbâs'a Nisbet Edilen Üç Eser”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20-21 (2005); İsmail Cerrahoğlu, “Tefsir'de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs'dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'ân'ı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (1978), 17-104; es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*.

14 Cerrahoğlu, “Tefsir'de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs'dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'ân'ı”.

bu lehçelerin Kureys, Mudar ve diğer lehçelerden hangilerine ait olduğu da şema olarak ortaya konmuştur. Bu veriler Kur'an dilinin yapısının ve mahiyetinin yorumlanmasına katkı sağlamıştır.

Makalede Atâ b. Ebî Rabâh rivayetlerinden lehçelerle ilişkilendirilebilecek veriler işlenmiş ve Kur'an'ın diline dair ortaya atılan iddialar, veriye dayalı bir şekilde test edilmiştir. Bu vesileyle yeni bir teoriye ulaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla makalenin yapısına uygun olarak nitel araştırma yönteminin fenomenoloji ve gömülü kuram desenlerine dayalı literatür taraması ve içerik analizi yöntemleri tercih edilmiştir. Lehçe fenomenine odaklanılan bu makale gömülü kuram desenine de uygun olarak tümevarımcı bir mantıkla çalışılmıştır. Öncelikle mevcut rivayetlerden hareketle dinamik bir şekilde veriler toplanmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen nicel ve nitel veriler sürekli kıyaslanıp işlenmiştir. Akabinde işlenen veriler analiz edilip yorumlanarak teoriye ulaşılmaya çalışılmıştır.¹⁵ Böylece seçilen yöntem makalenin odaklandığı hedeflere hizmet etmiştir. Bu çerçevede çalışmanın temel sorusu "İlk dönem Atâ b. Ebî Rabâh'ın *Garibü'l-Kur'an* nüshaları üzerinden Kur'an'ın dilinin mahiyetine ve yapısına işaret edebilecek bir lehçe haritalandırması yapılabilir mi?" şeklindedir. Bu sorunun cevabını bulmak için metinlerin; içeriğinin analiz edilmesi, elde edilen verilerin işlenmesi, nicel veriler ve soy dağılımının gösterilmesi amacıyla haritalandırma yapıp tablolar hâlinde kategorize edilmesi gerekmektedir.

Atâ b. Ebî Rabâh'ın *Garibü'l-Kur'an* 'ı ile ilgili az sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan hiçbirisi Kur'an'daki lehçeleri bu derece işlememiş ve haritalandırmamış olduğu için bu çalışmanın alanda önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Selahaddin el-Müneccid, 1946 yılında Zahiriyye'de bu eserin bir nüshasını bularak "Kitâbü'l-Lugât fi'l-Kur'an" adıyla tahkikli neşrini yapmıştır.¹⁶ İsmail Cerrahoğlu, Atâ b. Ebî Rabâh'ın *Garibü'l-Kur'an*'ını İstanbul'da bulunan iki nüshayla mukabele etmiş ve "Tefsirde Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbas'tan rivayet ettiği *Garibü'l-Kur'an*'ı" adıyla makale olarak yayımlamıştır.¹⁷ Daha sonra Fettahoğlu bazı dipnotlar ekleyerek bu tahkiki güncel tahkik usulüne göre yeniden yapmıştır.¹⁸ Ahmet Bulut'un "Abdullah b. Abbas ve *Garibü'l-Kur'an*'ı" adlı tahkikli neşrinde Atıf Efendi ve Esad Efendi nüshalarından tenkitli bir metin hazırlamıştır, ancak bu nüshaya ulaşamamıştır.¹⁹ Ayrıca Ahmet Bulut "Kur'an'a Dair Eserler" isimli makalesinde Atâ b. Ebî Rabâh'ın dört nüshasından bahsetmiştir.²⁰ Ali Bulut'un "Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbas'a Nispet Edilen Üç Eser" isimli makalesinde ise Atâ b. Ebî Rabâh'a ait beş nüsha zikredilmiş,

15 Cathy Urquhart, *Nitel Araştırmalar İçin Temellendirilmiş Kuram Uygulama Rehberi*, çev. Züleyha Ünlü - Okan Külekçi (Ankara: Anı yayıncılık, 2018), 78; Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin, 2016), 69-73.

16 Salâhuddîn el-Müneccid, *Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbil-Cedid, 1972).

17 Cerrahoğlu, "Tefsir'de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs'dan Rivâyet Ettiği *Garibü'l-Kur'an*'ı".

18 Selahattin Fettahoğlu, "Ata b. Ebi Rebah'ın İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği *Garibi'l-Kur'an*", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/76 (2021).

19 Ahmet Bulut, *Abdullah b. Abbas ve *Garibu'l-Kur'an** (İstanbul, 1976).

20 Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Bulut, "Kur'an'a Dair Eserler I", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 132-134.

ancak makalede Dirînî ve *Celâleyn* zeyilleri zikredilmemiştir.²¹ A. Rippin tarafından kaleme alınan “İbn ‘Abbās’s al-Lughât fi’l-Qur’ân” adlı makale ise daha problematik bir noktadan konuya yaklaşarak nüshaların rivayet zincirini incelemiştir. Ancak Rippin’de Atıf Efendi ve Esad Efendi nüshaları bulunmamaktadır.²² Yukarıda da zikredilen eserlerin hiçbirisi bu makalede yapıldığı şekilde nüshaların içeriğine odaklanıp lehçe yoğunluğunu tablo, grafik, şecere ve harita üzerinden aktarmamış, zikredilen kabilelerin Kureyş’e yakınlık ve uzaklığını da çalışmamıştır. Buna ek olarak bu çalışmada Rippin’in zikrettiği dört senedin zincirindeki bazı hatalar tespit edilmiş olup ulaşılan altı nüshanın sened zinciri ilk defa verilecektir.

Ayrıca Muhammed Salim Muhsin’in *el-Muktebes mine’l-Lehecâti’l-Arabiyye ve’l-Kur’âniyye* isimli eserinin bir bölümünde *Celâleyn* tefsirinin zeylinden hareketle yaklaşık 300 garîb kelimenin hangi lehçeye ait olduğu zikredilmiştir. Bu kitap, garîb kelimeleri tablo hâline getirmiştir.²³ Muhammed Sâlim’in bu tabloyu yaparken *Celâleyn* zeylinde bulunan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’a nispet edilen *Mâ verade fi’l-Kur’âni’l-Kerîm min lugati’l-kabâil* risalesini esas aldığı anlaşılmaktadır. Başlığından dolayı bu makale ile ilişkilendirilebilecek bir diğer çalışma da Soner Gündüzöz’ün “Kur’ân’da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur’ân’ın Lehçe Haritası Üzerine İnceleme (I-II)” adlı makaleleridir. Bu makaleler lehçe haritası başlığını taşımakla birlikte sadece lehçe farklılıklarının gramer boyutuna odaklanmıştır. Ayrıca lehçe haritalandırması da yapmamıştır. Bu çalışmada ise Kur’ân’da yer alan garîb kelimelerin delalet ettiği lehçeler ile anlam boyutu ele alınacaktır.²⁴ İlgili çalışmadan ayrı olarak bu makalede ise farklı bir problem çerçevesinde İbn Abbas’a nispet edilen Cerrahoğlu’nun tahkikini yaptığı diğer nüshalar da ele alınmıştır. Ayrıca sadece tablo şeklinde değil Arabistan haritası üzerinde bu kabilelerin konumu ve kelime yoğunluğu da yüzdelik olarak gösterilmiştir. Bunlara ek olarak tablolaştırılan kabilelerin Kureyş soyuna yakınlık ve uzaklıkları da zikredilmiştir. Makalede şema ve haritalandırma yoluyla işlenecek veriler, Kur’ân dilini lehçelere ait kelimeler açısından analiz etme imkânını doğurmuştur.

Makale iki bölümde ele alınmış olup birinci bölüm Atâ b. Ebî Rabâh nüshalarının tarikleri incelenmiş ve tariklerin ravi zinciri verilmiştir. İkinci bölümde ise Atâ b. Ebî Rabâh nüshalarında lehçeler başlığı altında; lehçe tablosu, yoğunluk grafikleri, zikredilen kabilelerin şeceresi ve harita zikredilmiştir.

21 Makale matbu ve mahtut nüshaların karşılaştırılarak neşredilmesinin mükemmel olacağı kanaatini paylaşmıştır. Bulut, “Kur’ân Filolojisine Dair İbn Abbâs’a Nisbet Edilen Üç Eser”, 283.

22 Andrew Rippin, “İbn ‘Abbās’s al-Lughât fi’l-Qur’ân”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 44/1 (1981), 15-25.

23 Muhammed Salim Muhsin, *el-Muktebes mine’l-Lehecâti’l-Arabiyye ve’l-Kur’âniyye* (İskenderiye: Müessesetu Şebâbi’l-Camia, 1982), 113-131.

24 Gündüzöz, “Kur’ân’da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur’ân’ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme”; Soner Gündüzöz, “Kur’ân’da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur’ân’ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme (II)”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/7 (2002). Ayrıca bu alanda yapılmış çalışmalar bk. T. M. Johnstone, *Dirâsât fi lehecât şarki el-cezirati’l-Arabiyye*, çev. Ahmed Muhammed ed-Dubeyb (Beyrut: ed-Dâru’l-Arabiyyeti’l-Mevsû’ât, 1983); Dursun Hazer, “Arapçanın Lehçeleri”, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*, ed. Mustafa Çağrırcı (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 79-106.

1. Atâ b. Ebî Rabâh Nüshalarının Tarikleri

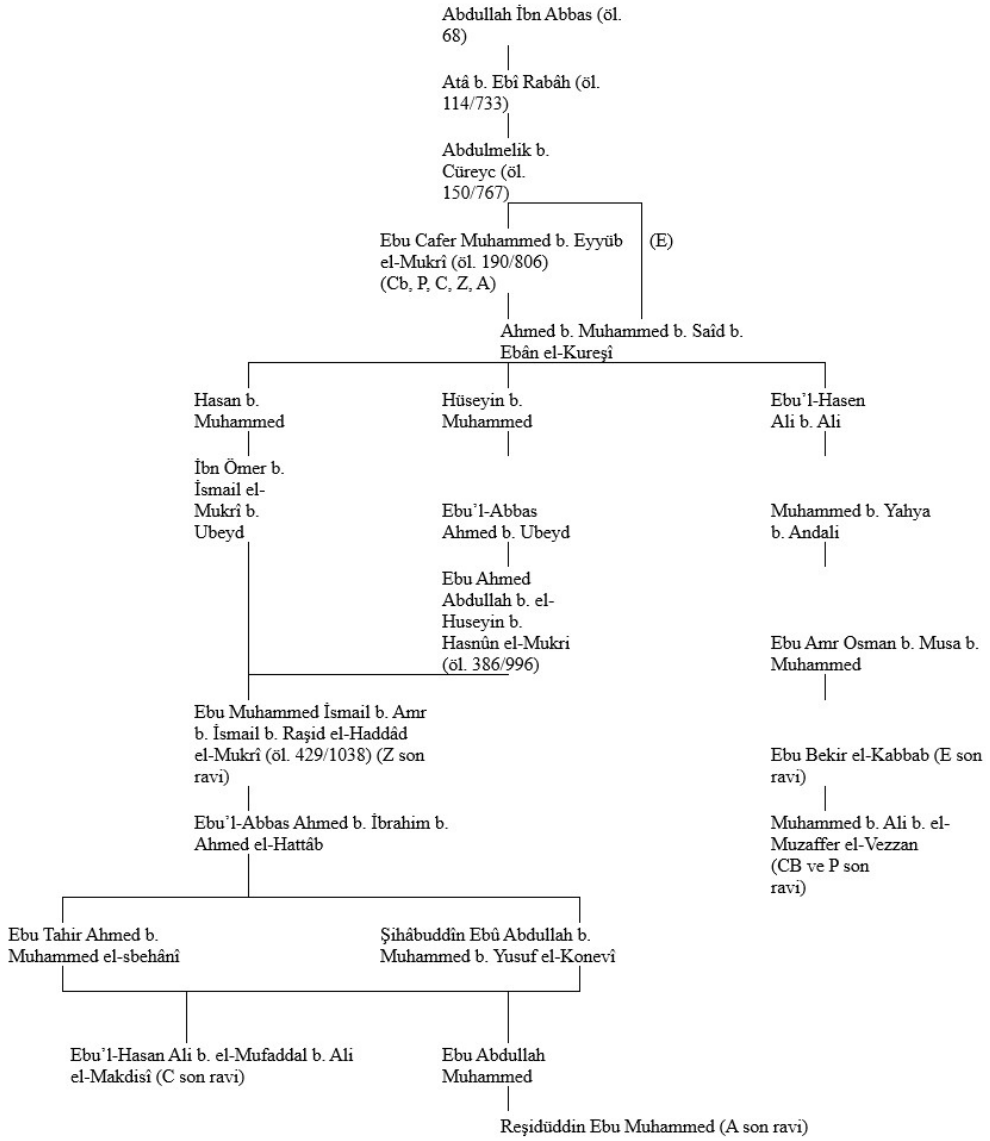
Atâ b. Ebî Rabâh'a nispet edilen altı nüsha tespit edilmiştir. Bu nüshalar şunlardır:

- *Kitâbü Garîbil-Kur'an* başlığıyla Atîf Efendi nüshası (A),²⁵
- *Beyânü Lugâtî'l-Kur'an* başlığıyla Esad Efendi nüshası (E),²⁶
- *el-Lugât fi'l-Kur'an* başlığıyla Zâhiriyye nüshası (Z),²⁷
- Chester Beatty nüshası (CB),
- Princeton Yahuda nüshası (P),²⁸
- *Mâ verade fi'l-Kur'âni'l-Kerîm min lugati'l-kabâil* başlığıyla Dîrînî'nin (öl. 694/1295)

et-Teyisîr fi 'ilmi't-Tefsîr'i ve Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *Celâleyn Tefsîri*'nin zeylinde bulunan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a nispet edilen nüsha (C).²⁹

Yapılan incelemeler sonucu, batıdaki iki nüshanın Esad Efendi nüshalarıyla aynı tarikten olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Esad Efendi nüshasının batıdaki nüshalardaki son ravinin hocası ile bittiği fark edilmektedir. Bu sebeple daha eski olduğu anlaşılmaktadır. Zâhiriyye nüshasında da Atîf Efendi nüshasıyla aynı ravilere sahip tarik yer almaktadır.³⁰ Dîrînî'nin *et-Teyisîr*'inin zeyli ile de *Celâleyn* zeylindeki risalelerinin aynı olduğu müşahede edilmektedir.³¹ Hatta Dîrînî zeylinin katibinin; kitabın sonunda “zeyli Süyûtî'den aldığı dair” net bir ifadesi de bulunmaktadır.³² Bu durum Dîrînî zeyli ile Süyûtî nüshasının aynı nüsha olduğunu göstermektedir. Bu sebeple yukarıda sıralanan yedi nüsha esasında altı tanedir. Bu altı nüshanın râvi isnad zinciri şu şekildedir:

-
- 25 A harfi Âtîf Efendi nüshasını ifade etmektedir. Âtîf Efendi nüshası için bk. Atâ b. Ebî Rabâh, *Garibü'l-Kur'an* (Atîf Efendi Kütüphanesi, 02815-008), 102a-107a.
- 26 E harfi Esad Efendi nüshasını ifade etmektedir. Esad Efendi nüshası için bk. Atâ b. Ebî Rabâh, *Lugâtü'l-Kur'an* (y.y.: Es'ad Efendi Kütüphanesi, 91/3), 104a-112b.
- 27 Zâhiriyye nüshasının Atîf Efendi ile aynı tariklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Z harfi Zâhiriyye nüshasını ifade etmektedir. Zâhiriyye nüshası için bk. Atâ b. Ebî Rabâh, *Garibü'l-Kur'an* (Atîf Efendi Kütüphanesi, 02815-008), 102a-107a; el-Müneccid, *Kitâbü'l-luga fi'l-Kur'an*, 16.
- 28 Cb ve P tariklerine Rippin'in makalesinden erişilmiştir. CB kısaltması Chester Beatty nüshasını, P harfi Princeton Yahuda nüshasını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Rippin, “Tbn 'Abbâs's al-Lughât fi'l-Qur'an”, 19.
- 29 C harfi *Celâleyn* nüshasının zeylinde bulunan nüshayı ifade etmektedir. *Celâleyn* zeyli için bk. Celâleddin Ahmed b. Muhammed el-Mahallî - Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn li'l-Kur'âni'l-azîm* (İstanbul: Salah Bilici Yayınevi, ts.), 1/124-2/275.
- 30 Bulut, “Kur'an'a Dair Eserler I”; M. Fuad Sezgin, *Arap-İslam Bilimleri Tarihi* (İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2015).
- 31 Abdu'l-Aziz b. Ahmed Dîrînî, *Kitabu't-Teyisîr fi Ulûmi't-Tefsîr*, thk. Arthur Jeffery (Mısır: Matbaatu't-Takaddumu'l-İlmiyye, ts.), 109-110, 114; el-Mahallî - Süyûtî, *Tefsîru'l-celâleyn li'l-Kur'âni'l-azîm*, 1/124.
- 32 Dîrînî, *Kitabu't-Teyisîr fi Ulûmi't-Tefsîr*, 114.

Şekil 1. İsnad Ağacı Grafiği

Bu tarikler incelendiği zaman senedinde yedi ravi ile Esad Efendi'nin İbn Abbas'a en yakın nüsha olduğu görülmektedir. Diğer beş senedden farklı olarak Esad Efendi'nin senedinde tabiinden olan Ahmed b. Muhammed b. Ebân el-Kureşî doğrudan Abdûlmelik b. Cüreyc'ten *an'ane* yoluyla rivayet etmiştir. Diğer rivayetlerin hepsinde İbn Cüreyc ve Ahmed b. Muhammed'in arasında İbn Cüreyc'in öğrencisi Ebu Cafer Muhammed b. Eyyüb vardır.

Esad Efendi nüshasının senedinden sonra sekiz raviyle Zâhiriyye nüshası gelmektedir. Sonrasında dokuz raviyle Chester Beatty ve Princeton olmak üzere batıdaki nüshalar gelmektedir. *Celâleyn* zeylindeki nüsha on raviyle, Atıf Efendi nüshası ise on bir raviyle rivayet edilmişlerdir. *Celâleyn*, Dîrînî³³ ve Atıf Efendi nüshaları dokuzuncu tabakada Ebu Tahir ve Şehabeddin olmak üzere iki ayrı raviden almışlardır. Ayrıca *Celâleyn* zeylinde nüshanın isnad edildiği kişi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın yukarıdaki isnad ağacında görüleceği üzere senedin hiçbir tabakasında bulunmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu nüshanın Ebû Ubeyd'e nispetinin muhtemelen *İtkân* sahibi Süyûtî tarafından hataen yapıldığı söylenebilir.

Rippin *Ibn 'Abbās's al-Lughât fi'l-Qur'ân* adlı makalesinde Z, Cb, P, C ve D nüshalarının tarikini vermiştir. Ancak bu tariklerde E ve A bulunmamaktadır. Ayrıca Rippin, isnad ağacını verirken Zâhiriye nüshasının en geç ravisi olan Ebû Muhammed İsmail ile *Celâleyn* ve Dîrînî zeyillerindeki rivayet zincirinde bulunan Ebu Muhammed İsmâil'in aynı kişi olduğunu fark edememiştir. Ancak bu makalede gösterilen isnad ağacına göre Süyûtî, Zâhiriye nüshasının son ravisi olan Ebu Muhammed İsmail'in öğrencisi Ahmed b. İbrahim'den rivayetleri almıştır. Ayrıca Rippin, makalesinde verdiği isnad ağacında *Celâleyn*'in isnadını Ahmed b. İbrahim el-Hattab'da bitirmiştir. Ancak Süyûtî zeylinin senedi de Dîrînî gibi Ebu'l-Hasan Ali'de bitmektedir. Esasen yukarıda da zikredildiği gibi Dîrînî zeyli *Celâleyn* zeylinden aynen nakildir.³⁴ Rippin'in Esad Efendi'nin ve Atıf Efendi nüshalarının tarikini vermemiş olması ve zikrettiği isnad zincirinde vuku bulan hatalar; yukarıda verilen isnad zincirini önemli kılmaktadır.

Yukarıda zikredilen ravi zincirleri, Atâ b. Ebî Rabâh nüshasının otantikliğini destekleyici bir veri sunmaktadır. Nitekim ilk üç tabakada ravileri tek olsa da bu rivayetler altı nüsha hâlinde günümüze ulaşmıştır. Nüshaların ravilerinin arasında hoca talebe ilişkileri yukarıdaki isnad ağacında görülmektedir. Bu durum nüshaların nasıl dağılıp çoğaldığını gösteren ve nüshaların otantikliğini destekleyen veri sunmaktadır. Sözgelimi Zâhiriyyenin son ravisinin *Celâleyn* nüshasındaki ravinin hocasıdır. *Celâleyn* nüshasındaki son ravinin Atıf Efendi nüshasındaki ravinin hocası olduğu görülmektedir. Esad Efendinin son ravisinin ise Batıdaki iki nüshanın son ravisinin hocası olduğu fark edilmektedir. Rivayetlerin senedlerindeki bu tahlillerden sonra içerikte ana hedefe yönelik incelemeler yapılacaktır.

2. Atâ b. Ebî Rabâh Nüshalarında Kur'ân'daki Lehçeler ve Kelimeler

Nüshaların girişinde isnad verildikten sonra Kur'ân ayetlerine geçmeden önce İbn Abbas'ın şu mealde bir ifadeleri bulunmaktadır:

Apaçık Arap dili ile (indirildi)” mealindeki “بِلِسَانِ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ” Şuara 26/195. ayetinden hareketle Kur'ân Kureyş dilindedir. Arapça dışında olsaydı anlaşılmazdı, Allah semadan İbranice dışında hiçbir kitap indirmemiştir. Cebrail her nebiye kendi dilinde bu kitabı çevirmiştir. Nitekim “Onlara iyice anlatabilsin diye her bir elçiye ancak kendi kavminin diliyle gönderdik.” mealindeki

33 Dîrînî, *Kitabu't-Tefsîr fi Ulûmi't-Tefsîr*, 109-110.

34 Dîrînî, *Kitabu't-Tefsîr fi Ulûmi't-Tefsîr*, 114.

İbrahim Suresi 14/4. ayette Allah şöyle demiştir. “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِتُبَيِّنَ لَهُمْ” Milletlerin dilinden Arap dilinden daha geniş bir dil yoktur. Kur’ân’da ise Arap lügatından (lehçe) başka bir lehçe yoktur. Diğer dillerdeki kelimeler ile Arap dilindeki kelimeler aynı olabilir. Ama asıl ve cins Arapçadır ve ona hiçbir şey karışmamıştır.³⁵

Aynı metnin içinde hem Kur’ân’ın Kureyş dilinde olduğuna hem Arap lehçelerini kapsayan bir dil olduğuna işaret eden ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelerin mahiyeti ancak metnin içeriği incelendikten sonra doğru bir şekilde yorumlanabilir. Bu sebeple aşağıda nüshaların içerikleri incelenmiş ve bu içeriklere göre kabile-kelime-ayet olmak üzere sütunlar hâlinde bir tablo hazırlanmıştır. Akabinde bu tablo üzerinden çeşitli istatistiksel grafikler oluşturulmuş sonrasında da Arap yarımadası haritasında kabile dağılımı verilmiştir. Atâ b. Ebî Rabâh’a nispet edilen ve tam metnine ulaşılan Esad Efendi, Atıf Efendi, Zâhiriye ve *Celâleyn* zeylindeki nüshaların içerikleri incelenmiştir. Buna göre tek ve birden fazla kabilenin lehçesine isnad edilen kelimeler iki ayrı tablo hâlinde hazırlanmıştır. Ana hedeften uzaklaştıracığı için tablolar hazırlanırken nüshalardaki ortaklıklar veya farklılıklar dikkate alınmamıştır.³⁶

Tablolar aşağıda verilmiştir.³⁷

35 el-Müneccid, *Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân*, 16; Atâ b. Ebî Rabâh, *Garibü'l-Kur'ân* (Atıf Efendi Kütüphanesi, 02815-008), 102a; Atâ b. Ebî Rabâh, *Lugâtü'l-Kur'ân* (Es'ad Efendi Kütüphanesi, 91/3), 104a; el-Mahallî - Süyûtî, *Tefsîru'l-celâleyn li'l-Kur'âni'l-azîm*, 1/124.

36 Bu nüshaların tahkiki ve kelimelere verilen anlamlar için bk. Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l- Kur'ân’ı”; Fettahoğlu, “Atâ b. Ebî Rebah’ın İbn Abbas’tan Rivayet Ettiği Ğaribi'l-Kur'ân”.

37 Bu tablo Esad Efendi, Atıf Efendi ve Zâhiriyye nüshalarının el yazmaları ile Celâleyn zeylinden hareketle hazırlanmıştır. Ayrıca bk. Atâ b. Ebî Rabâh, *Lugâtü'l-Kur'ân* (Es'ad Efendi Kütüphanesi, 91/3); Atâ b. Ebî Rabâh, *Garibü'l-Kur'ân* (Atıf Efendi Kütüphanesi, 02815-008); el-Mahallî - es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn li'l-Kur'âni'l-azîm*; el-Müneccid, *Kitâbü'l-lugât fi'l-Kur'ân*, 1/124-2/275.

Esad Efendi, Atıf Efendi ve Celâleyn zeyilindeki Tek Kabileye İsnad Edilen Kelimeler					
Kabile	Kelime	Ayet	Kabile	Kelime	Ayet
Kinâne	السَّقَاهُ	Bakara 2/13	Mezhic	رَقَتْ	Bakara 2/197
Kinâne	خَاسِبِينَ	Bakara 2/65	Temîm	بَعِيًّا	Bakara 2/ 213
Kinâne	شَطْرَ	Bakara 2/144	Ezd-i Şenûe	تَعْضُلُوهُمْ	Bakara 2/232
Kinâne	سَفِيهَا	Bakara 2/282	Mezhic	مُفِيئًا	Nisa 4/85
Kinâne	صَعِيفًا	Bakara 2/282	Mezhic	يَالْوَصِيدِ	Kehf 18/18
Kinâne	خَلَاق	Ali İmran 3/77	Mezhic	كُبَّتْ	Mücadele 58/5
Kinâne	مُنْجِزِي	Tevbe 9/2	Mezhic	الْخُرُطُومِ	Kalem 68/16
Kinâne	تَنْفِرُوا	Tevbe 9/39	Temîm	سَرَائِلَ	Nahl 16/81
Kinâne	بَعْرُبُ	Yunus 10/61	Kinâne	بِرْكِيه	Zariyat 51/39
Kinâne	تَرْكُوا	Hud 11/113	Temîm	خَاشِعَةً	Fussilet 41/93
Kinâne	وَسَرَائِلَ	Nahl 16/81	Ezd-i Şenûe	أُمَّةً	Hud 11/8
Kinâne	صِدَا	Meryem 19/82	Ezd-i Şenûe	كَاطِمِينَ	Mü'min 18
Kinâne	مُبْلِسُونَ	Mü'minin 23/77	Ezd-i Şenûe	عِشْلِينَ	Hakka 69/36
Kinâne	السَّرْدِ	Sebe' 34/11	Kays b. 'Aylân	شَهْدَ	Ali imran 3/18
Kinâne	دُخُورًا	Saffat 37/8-9	Kays 'Aylân	لَخَاسِرُونَ	Yusuf 12/14
Kinâne	غَلًا	Haşr 59/10	Kays b. 'Aylân	صَبَاصِيهِمْ	Ahzab 33/26
Kinâne	أَسْقَارًا	Cum'a 62/5	Kays 'Aylân	رَجِيمُ	Sad 38/77
Kinâne	أَقْتَتَ	Mürselat 77/11	Kays 'Aylân	لَا يَلِيْكُمْ	Hucurat 49/14
Kinâne	يَالْهَرْلَ	Tarık 86/14	Kays 'Aylân	الْحَرَّاصُونَ	Zariyat 51/10
Tay'	رَعْدًا	Bakara 35	Kays 'Aylân	وَحْدَانِقَ	Abese 80/30
Tay'	سَفَةِ نَفْسُهُ	Bakara 130	Kays 'Aylân	النَّاسِ	Ali İmran 3/134
Tay'	بِنَعْوُ	Bakara 171	Himyer	وَسَيِّدًا	Ali İmran 3/39
Tay'	يس	Yasin 36/1	Himyer	تَغْشَلَا	Ali İmran 3/122
Hüzeyl	رَجْرًا	Bakara 2/59	Himyer	سَقَاهِهِ	A'raf 7/66
Hüzeyl	اسْتَرُوا	Bakara 2/90	Himyer	فَرَبَلْنَا	Yunus 10/28
Hüzeyl	عَزَمُوا	Bakara 2/227	Himyer	حَمًا - مَسْنُونِ	Hicr 15/26
Hüzeyl	صَلَدًا	Bakara 2/264	Himyer	فَسَيَنْعُضُونَ	İsra 17/51
Hüzeyl	آنَاءَ	Ali İmran 3/113	Himyer	حُسْبَانًا	Kehf 18/40
Hüzeyl	السُّوءُ	A'raf 7/188	Himyer	مَرَجُوا	Hud 11/67
Hüzeyl	فُرْقَانًا	Enfal 8/29	Himyer	مَرَضُ	Ahzab 33/32
Hüzeyl	خَرَّصَ	Enfal 8/65	Himyer	يَرْقُونَ	Saffat 37/94

Hüzeyl	وَلِيحَةً	Tevbe 9/16		Himyer	بَعْلًا	Saffat 37/125
Hüzeyl	عَيْلَةً	Tevbe 9/28		Himyer	يَبْرَكُكُمْ	Muhammed 47/35
Hüzeyl	السَّائِحُونَ	Tevbe 9/112		Himyer	مَعْكُوفًا	Fetih 48/25
Hüzeyl	عَيْثُكُمْ	Tevbe 9/128		Himyer	إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بَنِيٌّ	Hucurat 49/6
Hüzeyl	عُمَّةً	Yunus 10/71		Himyer	الْتَنَاهُمْ	Tur 52/21
Hüzeyl	مُسَوِّدًا	Nahl 16/58		Himyer	مَدِينِينَ	Vakia 56/86
Hüzeyl	مُفْرَطُونَ	Nahl 16/62		Himyer	رَعَمَ	Teğabun 64/7
Hüzeyl	الْمُذَرِّينَ	İsra 17/27		Himyer	أَعْجَازُ	Hakka 69/7
Hüzeyl	شَاكِلِيهِ	İsra 17/84		Himyer	رَابِيَةً	Hakka 69/10
Hüzeyl	رَجْمًا	Kehf 18/22		Himyer	وَيْلًا	Müzzemmil 73/16
Hüzeyl	مُلْتَحِدًا	Kehf 18/27		Himyer	مَرْفُومٌ	Mutaffifin 83/9
Hüzeyl	يَرْجُوا	Kehf 18/110		Umman	حَبَالًا	Ali İmran 3/118
Hüzeyl	وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ	Enbiya 21/95		Umman	النَّوَارِ	İbrahim 14/28
Hüzeyl	هَامِدَةً	Hac 22/5		Umman	بُورًا	Furkan 25/18
Hüzeyl	الْأَذْدَانِ	Yasin 36/51		Hadramut	رَبِّبُونَ	Ali İmran 3/146
Hüzeyl	تَاقِبٌ	Saffat 37/10		Hadramut	لُغُوبٌ	Kaf 50/38
Hüzeyl	يَخْرُصُونَ	Zuhuruf 43/20		Huzâa'	سَبِيلًا	Nisa 4/15
Hüzeyl	يَرْجُونَ	Casiye 45/14		Huzâa'	أَفْضَى	Nisa 4/21
Hüzeyl	بِالْهَمِّ	Muhammed 47/2		Müzeyne	لَا تَعْلُوا	Nisa 4/171
Hüzeyl	يَهْجُرُونَ	Zariyat 51/17		Beni Hanife	بِالْعُقُودِ	Maide 5/1
Hüzeyl	دُتُوبًا	Zariyat 51/59		Sakîf	طَائِفٌ	A'raf 7/201
Hüzeyl	دُسْرٌ	Kamer 54/13		Süleyym	تَكْصَ	Enfal 8/48
Hüzeyl	الْأَمْدُ	Hadid 57/16		Has'am	تُسِيمُونَ	Nahl 16/10
Hüzeyl	تَقَاوُتَ	Mülk 67/3		Has'am	سَطَطًا	Kehf 18/14
Hüzeyl	أَوْجَانِهَا	Hakka 69/17		Has'am	وَاقٍ	Mü'min 40/21
Hüzeyl	أَطْوَارًا	Nuh 71/14		Has'am	فَقَدْ صَعَتْ	Tahrim 66/4
Hüzeyl	بردا	Nebe 78/24		Has'am	هَلُوعًا	Mearic 19
Hüzeyl	دِهَاقًا	Nebe 78/34		Has'am	سُجَّرَتْ	Tekvir 81/6
Hüzeyl	بِضْيِينَ	Tekvir 81/24		Has'am	صَعَتْ	Tahrim 66/4
Hüzeyl	وَرَزَابِيٍّ	Gaşiye 88/16		Sa'd el-Aşire	وَحَقْدَةً	Nahl 10/72
Hüzeyl	مَسْعَبَةٍ	Beled 90/14		Cüzâm	فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ	İsra 17/5
Hüzeyl	دَسَّاهَا	Şems 91/10		Enmâr	طَائِرُهُ	İsra 17/13
Cürhüm	بَاءُوا	Bakara 2/61		Eş'ar	تَارَةً	taha 55
Cürhüm	بِشِقَاقٍ	Bakara 2/176		Eş'ar	تَجَاجَا	Nebe 78/14
Cürhüm	حَبِيرًا	Bakara 2/180		Eş'ar	قَدَمَدَمَ	Şems 91/14
Cürhüm	الْهُسْرَ	Bakara 2/185		Uzra	احْسَنُوا	Mü'mininun 23/108

Cürhüm	كَذَابٍ	Ali imran 3/11	Beni Hanife	جَنَاحَكَ	Kasas 28/32
Cürhüm	أَذَى الْأَعْمَالِ	Nisa 4/3	Beni Hanife	الرَّهْبِ	Kasas 28/33
Cürhüm	يَعْتَوُوا فِيهَا	A'raf 7/92	'Âmir b. Sa'sa'a	الْمَسْجُورِ	Tur 52/6
Cürhüm	أَسَاطِيرُ	Enfal 8/31	Evs	لَيْتَةٍ	Haşr 59/5
Cürhüm	فَنَسَرَدُ	Enfal 8/57	Hazrec	أَنْقَضُوا	Cum'a 62/11
Cürhüm	أَرَادَلْنَا	Hud 11/27	Hazrec	يَنْقُضُوا	Münafikun 63/7
Cürhüm	عَصِيبُ	Hud 11/77	Hemedân	وَاجِفَةٌ	Naziat 8
Cürhüm	ذَابِرُ	Hicr 15/66	Büreyr	أَنِيتٍ	Gaşiye 88/5
Cürhüm	مَحْشُورًا	İsra 17/29	Sebe'	يَبْغُوعُونَ	Nisa 4/27
Cürhüm	الْوَدْقُ	Nur 24/43	Sebe'	الرَّسِّ	Furkan 25/38
Cürhüm	حَدَبُ	Enbiya 21/96	Yemâme	حَصِرَتْ	Nisa 4/90
Cürhüm	لَشَرِّ ذِمَّةٍ	Şuara 26/54	Firas	مَنْصُودٍ	Hud 11/82
Cürhüm	لَسْوَاتٍ	Saffat 37/67	Umman	تَقَقَّا	En'am 6/35
Cürhüm	الْمُدْحَصِينَ	Saffat 37/141	Kureyş	يَصْدِفُونَ	En'am 6/46
Cürhüm	شَطَاةٌ	Fetih 48/29	Lahm	إِفْلَاقٍ	En'am 6/151
Cürhüm	لِلْأَنَامِ	Rahman 55/10	Gassân	الصَّاعِقَةُ	Bakara 2/2
Cürhüm	وَأَسْتَعِشُّوْا	Nuh 71/7	Gassân	وَطَفِقًا	A'raf 7/22
Kureyş	أَمَّا بَيْنَهُمْ	Bakara 2/111	Gassân	تَبَيَّنَ	A'raf 7/165
Kureyş	وَسَطًا	Bakara 2/143	Gassân	سِبْيَاءَ بَيْنَهُمْ	Hud 11/77
Kureyş	حَقًّا	Bakara 2/182	Gassân	قَطْفَقَ	Sad 33/38
Kureyş	الْقَبُومِ	Bakara 2/255	Kinde	الْمَسَامَةِ	Vakia 56/9
Kureyş	تَهْنَأُ	Ali imran 3/139	Kureyş	وَاصِبٌ	Saffat 37/9
Kureyş	مُسَافِحِينَ	Nisa 4/24	Kureyş	إِفْكِهِمْ	Saffat 37/151
Kureyş	مَوَالِي	Nisa 4/33	Kureyş	وَخَاقٍ بَيْنَهُمْ	Zümer 39/48
Kureyş	السَّلَمِ	Nisa 4/90	Kureyş	يَصْخَافُ	Zuhruf 43/71
Kureyş	الْكَلَالَةِ	Nisa 4/176	Kureyş	فَازَ تَقَبٌ	Duhan 44/10
Kureyş	تَصْلُوبًا	Nisa 4/176	Kureyş	أَتَيْمٍ	Casiye 45/7
Kureyş	فَلَا تَأْسَ	Maide 5/26	Kureyş	حَقٌّ عَلَيْهِمْ	Ahkaf 46/18
Kureyş	غَيْرَ	Maide 5/107	Kureyş	لَعْنَتُهُمْ	Hucurat 49/7
Kureyş	وَصَدَفَ	En'am 6/157	Kureyş	أَفِكَ	Zariyat 51/9
Kureyş	خَرَجًا	En'am 6/151	Kureyş	تَمُورُ	Tur 52/9
Kureyş	آسَى	En'am 6/152	Kureyş	بُدْعُونَ	Tur 52/13
Kureyş	خَرَجُ	A'raf 7/2	Kureyş	دُومِرَّةٍ	Necm 52/6
Kureyş	خَرَجُ	A'raf 7/7	Kureyş	تَرْلَةٍ	Necm 52/13
Kureyş	يَتَطَهَّرُونَ	A'raf 7/82	Kureyş	مُسْتَمِرٌّ	Kamer 54/2
Kureyş	تَقْلَتُ	A'raf 7/187	Kureyş	مُنْهَمِرٍ	Kamer 54/11
Kureyş	رَجْرَجَ	Enfal 8/11	Kureyş	مَذْكِرٍ	Kamer 54/15
Kureyş	لِيُشْنُوكَ	Enfal 8/30	Kureyş	وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ	Mücadele 58/22
Kureyş	مُكَاءَ	Enfal 8/35	Kureyş	كَبَرُ	Saf 61/3
Kureyş	وَتَصْدِيَّةٍ	Enfal 8/36	Kureyş	رَأَعُوا	Saf 61/5
Kureyş	فَيَرْكُمُهُ	Enfal 8/37	Kureyş	تَمَبَّرَ	Mülk 67/8
Kureyş	ذِمَّةً	Tevbe 9/10	Kureyş	مَتَاكِهًا	Mülk 67/15
Kureyş	وَيَسْتَنْبِئُونَكَ	Yunus 10/53	Kureyş	تُذَوِّنُ	Kalem 68/9
Kureyş	تَشِيْبُ	Hud 11/101	Kureyş	مُطْطِعِينَ	Mearic 70/36

Kureyş	مَجْدُودٍ	Hud 11/108	Kureyş	يُوفِضُونَ	Mearic 70/43
Kureyş	تَشْيِيبٍ	Muhammed 47/101	Kureyş	رَهَقًا	Cin 72/6
Kureyş	مَجْدُودٍ	Muhammed 47/108	Kureyş	لَوَاحِةٌ	Müddessir 74/29
Kureyş	أَوْسَطُهُمْ	Kalem 68/28	Kureyş	السَّاقِ بِالسَّاقِ	Kiyamet 75/29
Kureyş	أَفْنِدَةً	İbrahim 14/37	Kureyş	الْمُعْصِرَاتِ	Nebe 78/14
Kureyş	مُفْعِي	İbrahim 14/43	Kureyş	عَسْعَسَ	Tekvir 81/17
Kureyş	لِلْمُتَوَسِّمِينَ	Hicr 15/75	Kureyş	فَتَنُوا	Buruc 85/10
Kureyş	لِيَأْمَامَ	Hicr 15/79	Kureyş	صَرِيعَ	Gaşiye 88/6
Kureyş	دَرَأَ لَكُمْ	Nahl 16/13	Kureyş	تَرَدَّى	Leyl 92/11
Kureyş	كَلَّ عَلَى	Nahl 16/76	Kureyş	لَتَسْفَعَا	Alak 96/15
Kureyş	أُمَّةً قَانِئًا	Nahl 16/120	Kureyş	لَمْ يَكُنْ	Beyyine 98/1
Kureyş	لِذُلُوكِ	İsra 17/78	Kureyş	جَاءُوا	Nur 24/13
Kureyş	يَتَّبِعُونَ	İsra 17/90	Kureyş	مَحْجُورًا	Furkan 25/22
Kureyş	بَاجِعِ	Kehf 18/6	Kureyş	أَوْزُعِي	Neml 27/19
Kureyş	إِنْرَا	Kehf 18/71	Kureyş	مُزَيَّةٍ	Secde 32/23
Kureyş	تُكْرَّرَا	Kehf 18/74	Kureyş	الْتَّائِثُشْ	Sebe' 34/52
Kureyş	عَيْنَا	Meryem 19/69	Kureyş	تُؤَفِّكُونَ	Fatır 35/3
Kureyş	وَرَدَا	Meryem 19/86	Kureyş	وَأَمَّا نُرَا	Yasin 36/59
Kureyş	رُكْرَا	Meryem 19/98	Kureyş	خَبِيسَتَهَا	Enbiya 21/102
Kureyş	ذِكْرُكُمْ	Enbiya 21/10	Kureyş	أُمِّيَّيْهِ	Hac 22/52
Kureyş	خَصْبُ	Enbiya 21/98	Kureyş	وَلَا يَأْتِلْ	Nur 24/22
Ezd-i Şenûe	لَا شَيْءَ	Bakara 71	Kinâne	مُوَلَّا	Kehf 18/58
Kinâne	شَطْرَ	Bakara 2/150	Mezhic	حَقْبَا	Kehf 18/60
Hüzeyl	مِرَاغِمَا	Nisa 4/100	Himyer	مَارِبَ	Taha 20/18
Hevâzin	يَفْتَنُكُم	Nisa 4/101	Yemen	لِهَوَا	Enbiya 21/17
Hüzeyl	مِدْرَارَا	En'am 6/6	Kinde	فَجَاجَا	Enbiya 21/31
Kureyş	أَسَى	A'raf 7/93	Yemen	الْمِرْجَانِ	Rahman 55/22
Hüzeyl	بِيدَنكَ	Yunus 10/92	Kureyş	اسْتَكَانُوا	Mü'minun 76
Umman	أَعَصَرَ خَمْرَا	Yusuf 12/36	Himyer	غَرَامَا	Furkan 25/65
Firas	اسْتَبِرَقَ	İsra 17/71	Himyer	الْصَرَحِ	Neml 27/44
Himyer	السَّقَايَةِ	Yusuf 12/70	Hüzeyl	وَأَقْصَدَ	Lokman 31/19
Kays 'Aylân	تَفَنَدُونُ	Yusuf 12/94	Himyer	انْكَرِ الْأَصْوَاتِ	Lokman 31/19
Hevâzin	أَفْلَمَ بِيَّاسَ	Rad 13/31	Temîm	خَاشِعَةً	Fussilet 41/39
Mezhic	بَطَاهِرَ	Rad 13/33	Has'am	مَرِيجَ	Kaf 50/5
Hadramut	دَمَرْنَا	İbrahim 14/31	Ezd-i Şenûe	لُوحَةٍ	Müddessir 74/29
Himyer	مَسْطُورَا	İbrahim 14/45	Kureyş	مِنْ قَسُورَةٍ	Müddessir 74/51
Himyer	أَمَامَ	İsra 17/16	Kureyş	فَتَنُوا	Büruc 85/10
Kinâne	فَجْوَةٍ	İsra 17/58	Kureyş	كَبِدَ	Beled 90/4
Himyer	عَيْنَا	Meryem 19/8	Kinâne	مُلُوكًا	Maide 5/20

Tablo 1. Tek Bir Kelimeye Nispet edilen Garib Kelimeler Tablosu

İkinci tablo birden fazla kabileye nispet edilerek açıklanan garîb kelimelere aittir. Bu tablo ayette zikredilen garîb kelimenin ya aynı anlamda ya da farklı anlamda birden fazla kabile tarafından kullanıldığını göstermektedir. Tabloya göre iki ve en fazla üç kabilenin aynı kelimede ortak oldukları görülmektedir. Bazen de garîb kelime kabilenin lehçesine ek olarak bir bölgeye de atfedilmiştir. Birden fazla kabileye atfedilen kelimeler önce tablo ile gösterilmesinin ardından harita üzerinde kelime dağılımları verildikten sonra yorumlanacaktır.³⁸

Bu tablolar kelimelerin hangi kabileler tarafından kullanıldığını göstermesi açısından değerlidir. Nitekim tablolar kelimenin lehçelere göre farklı anlamlara delalet etmesi bakımından ilgi çekici veriler sunmaktadır. Söz gelimi bir ayette iki defa aktarılan eş sesli bir kelimenin iki farklı lehçeden ayrı anlamlar verilerek kullanıldığı görülmektedir. Nahl Suresinin 16/81. ayetinde “... وَجَعَلَ لَكُم سَرَائِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَائِيلَ تَقِيكُمُ بَأْسَكُمْ...” cümlesinde ilk olarak geçen “sıcaktan koruyan” sıfatı ile سَرَائِيل kelimesi “gömlek” anlamında Temîm kabilesinin lehçesinin kullanımıdır. “Zarardan koruyan” sıfatı ile ikinci olarak geçen سَرَائِيل kelimesi ise “zırh” anlamında Kinâne kabilesinin lehçesinin kullanımıdır.³⁹ Bu örnek, Kur'an'ın bilinçli bir şekilde farklı lehçeleri kullanarak bir üst dil inşa ettiğini göstermektedir.

Bir diğer misal de Âl-i İmran Suresi'nin 3/18. ayetinde “...سَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” cümlesinde geçen سَهِد kelimesidir. İbn Abbas bu kelimenin Kays 'Aylân lehçesinde “dedi ki” anlamında olduğuna işaret etmiştir.⁴⁰ Bu işaret ilk akla gelen “şahit oldu” anlamını elemektedir. Buna benzer bir diğer misal de “وَأَرْسَلْنَا إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ” şeklindeki Saffat 37/147. ayette yer alan ve yaygın anlamı “veya” olan “أَوْ” edatıdır. Bu edat İbn Abbas'ın işaretine göre Kur'an'da Kinde ve Medyen lehçesinin kullanımı olan “بل” yani “hatta” anlamında kullanılmıştır.⁴¹ Bu örnek Kur'an'ı anlamlandırma açısından lehçeleri bilmenin önemini göstermektedir. Ayrıca Kur'an'ın bilinçli olarak farklı lehçeleri kullanması, yedi harfin birçok lehçeye delalet ettiğini gösterebilir. Buna ek olarak ilgili örnekler eş sesli kelimelerin oluşum sürecinde ve edatlara verilen anlamların çoğalmasında lehçelerin semantik açıdan etkisini göstermektedir.

Yine “...يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا” şeklindeki Hucurat Suresi 49/6. ayette geçen “جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ” ibaresi Himyer kabilesi tarafından “yalan söyleyen” anlamında deyim olarak kullanılmaktadır.⁴² Bu ayetteki ibarenin “bir fasık size bir haber getirirse” şeklinde sözlük anlamıyla anlaşılması da mümkündür. Ancak Himyerlilerin bu ibareyi kullandıklarında “kişinin yalan söylediğini” kastetmeleri, Kur'an'ın tercih ettiği ibarelerde muhataplarının kullanımlarına telmihlerde bulunarak birleştirici bir üslubu kullandığını göstermektedir. Bu üsluba diğer bir örnek ise İsrâ Suresi 17/5. ayette geçen “فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ” ifadesinin Cüzâm kabilesinin lehçesinde kullanılan deyimsel bir ifade olduğu fark edilmektedir. İbn Abbas bunu “ara sokaklara dalma/girme” anlamında “فَقَخَلُوا الْأَرْقَةَ” terkiбіyle açıklamaktadır.⁴³ Bu örnekler kabilelerin deyimlerini Kur'an'ın bir ifade gücü olarak kullandığını göstermektedir.

38 Zikredilen kelimelere verilen anlamlar için bk. Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'an'ı”; Fettahoğlu, “Atâ b. Ebî Rabâh'ın İbn Abbâs'tan Rivâyet Ettiği Garibi'l-Kur'an”.

39 Bu örnek için bk. Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'an'ı”, 54.

40 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'an'ı”, 32.

41 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'an'ı”, 71.

42 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'an'ı”, 78.

43 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'an'ı”, 55.

İki veya Daha Fazla Kabilenin Ortak Kullandıkları Kelimeler					
Huzâa' ve 'Âmir b. Sa'sa'a	أَفِيضُوا	Bakara 2/199	Kureyş ve Hüzeyl	صَمًا	Taha 20/112
Gassân ve Umman	الصَّاعِقَةُ	Bakara 2/55	Cürhüm ve Has'am	رِيعٍ	Şuara 26/128
Kinâne, Kureyş	وَلَا يَهْنُوا	Ali İmran 3/35	Has'am ve Cürhüm	الْقَطْرِ	Sebe' 34/12
Himyer ve Kinâne	وَحْصُورًا	Ali İmran 3/40	Hadramut, Enmâr ve Has'am	وَمُسَانَّتُهُ	Sebe' 34/14
Hüzeyl, Kays 'Aylân ve Kinâne	قَوْرِهِمْ	Ali İmran 3/125	Kinâne, Hüzeyl, Kays 'Aylân	أَوَابُ	Sad 38/19
Temîm ve Kinâne	تَذَخَّرُونَ = مَثَقِل تميم، و مخفف بلغة كنانة	Ali İmran 3/49	Kinde Medyen	أَوْ يَزِيدُونَ	Saffat 37/147
Hicaz, Temîm	قَرْحٌ	Ali İmran 3/140	Ezd ve Umman	أَصَابَ	Sad 38/36
Tay', Gatafân, Habeş	حُوتًا	Nisa 4/2	Kureyş ve Temîm	أَتَّخَذْنَاهُمْ	Sad 38/63
Kureyş ve Kays 'Aylân	يَحْلَةً	Nisa 4/4	Himyer ve Eş'ar	اسْمَارَتْ	Zümer 39/45
Kureyş, Kays 'Aylân	حَرْجٍ	Maide 5/6	Himyer, Firas, Habeş	مَقَالِيدُ	Zümer 39/63
Kureyş, Medyen	قَافِرُونَ	Maide 5/25	Kureyş ve Yemen	وَحَاقَ	Mü'min 40/45
Kinâne ve Temîm	تَمَرِهِ	En'am 6/99	Kays 'Aylân ve Beni Hanife	تُحْبَرُونَ	Zuhruf 43/70
Kinâne, Temîm	قُبْلًا	En'am 6/111	Hadramut ve Tağleb	يَا الْأَحْقَافِ	Ahkaf 46/21
Kureyş ve Sakîf	اجْتَنِبْتُهَا	A'raf 7/203	Temîm ve Ehli Hicaz	آسِينَ	Muhammed 47/15
Kureyş, Temîm ve Cürhüm	يَحْسِنَ	Enfal 8/59	Himyer, Cürhüm	يَجْتَارِ	Kaf 50/45
Kinâne ve Temîm	يُبَشِّرُهُمْ بالتخفيف لغة كنانة، وبالتشديد بلغة تميم	Tevbe 9/21	Gassân, Umman	وَسُعْرِ	Kamer 54/47
Temîm ve Ehli Hicaz	زَادَتْهُ	Tevbe 9/124	Kinde ve Medyen	الْمِيمَتِ	Vakıa 56/8
Kinde, Medyen ve Sedûs	فَلَا تَبْتَئِسْ	Hud 11/36	Mezhic ve Gassân	كَيْتٍ	Mücadele 58/5

Kureyş, Amâlika ve Hüzeyl	حَنِيزٌ	Hud 11/69	Kureyş ve Kays 'Aylân	الْمُهَيْمِنُ	Haşr 59/23
Lahm ve Cüzâm	وَلَتَعْلَنَّ	İsra 17/4	Kureyş, Himyer	قَاتِلَهُمْ	Münafikun 63/4
Kureyş ve Eş'ar	لَا حَتِيكَرَ	İsra 17/62	Himyer ve Kureyş	خُرْجًا - بغير الألف بلغة حمير، وخارجا بالألف بلغة قريش	Mü'minun 23/72
Kureyş ve Cürhüm	لَفِيْقًا	İsra 17/104	Enmâr, Hemedân ve Eş'ar	وَأَعْطَسَ	Naziat 79/29
Kinâne, Kinde	لَا أَبْرَحَ	Kehf 18/60	Kureyş, Kinâne ve Kays 'Aylân	سَفَرَةٍ	Abese 80/15
Temîm ve Kays 'Aylân	امة	İbrahim 14/23	Kureyş ve Kinâne	التَّاقِبُ	Tarık 86/3
Himyer, Temîm	الصَّدَقَيْنِ	Kehf 18/96	Hüzeyl ve Kureyş	تميد	Enbiya 21/31
Temîm ve Hicaz	مُتًا بِالرَّفَعِ لغة تميم	Saffat 37/16	Kureyş ve Kinâne	لَكَنُودٌ	Adiyat 100/6
Amâlika ve Hüzeyl	حصيد	Hud 11/100			

Tablo 2. İkiden Fazla Kabile ve Bölgeye Nispet Edilen Garib Kelimeler Tablosu

“مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ” şeklindeki Muhammed Suresi 47/15. ayette geçen ve cennetteki su nehirlerinin vasfı olmadığı söylenen “اسين” kelimesi Temîm lehçesine göre “kötü kokan” anlamında iken Hicaz bölgesinin ehlinin lehçesine göre “tadı ve kokusu değişen” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁴ İbn Abbas ayetteki ilgili garib kelimeye anlam verirken bu iki ayrı kabilenin lehçesine de işaret etmiştir. Nitekim iki kabilenin de kullanımı yakın anlamlardadır. Tadı ve kokusu değişen bir su kötü kokar. Zikredilen manalar suyun bozulmasının ortak sıfatları olup birbirini tamamlamaktadır. Bu durum, iki farklı kabilenin bir kelimeye verdiği anlamları da kapsayacak şekilde Kur'an'ın bilinçli bir kelime tercihinde bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu husus Kur'an'ın diğer söz ve metinlere üstünlüğünü göstermektedir.

“حَنِيزٌ” şeklindeki Hüd Suresi 11/69. ayetinde geçen “حَنِيزٌ” kelimesi, Şam bölgesine daha yakın olan Amâlika diline göre “demirde pişirilen et” anlamındayken,

44 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l- Kur'an'ı”, 78.

Hüzeyl lehçesine göre “taşta pişirilen et” anlamındadır.⁴⁵ Buna göre Amâlikalılar eti demir üstünde pişirirken Hüzeyl kabilesi ise ısıtılmış taş üzerinde ızgara yapmaktadır. İbn Abbas’ın bu açıklaması o döneme dair tarihsel ve kültürel anlamda ayrıntı olarak görülebilecek bir bilgi vermektedir. Hüzeyl kabilesinden daha önce yaşamış Amâlika kabilesinin taş değil de demir kullanması, Hüzeyl kabilesinden daha gelişmiş bir medeniyete sahip olduklarını ihsas ettirmektedir. İbn Abbas aralarında zaman farkı olan iki kabilenin ızgara tasavvurlarındaki farkı göstermiştir. Bu örnek Kur’ân’ı okuyan muhatapların ayette geçen fenomeni kendi kültürlerine göre anlamlandırabileceklerini göstermektedir.

“إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبُّوا كَمَا كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ” şeklindeki Mücâdele Suresi 58/5. ayette meçhul vezinde iki defa geçen “كُتِبَ” fiili; Mezhiç lehçesinde ma’lûm vezinde “lanet etti”, Gassân lehçesinde ise “delirdi” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁶ İbn Abbas bu iki anlamın da verilmesinin imkânına işaret etmiştir. Bu durum Garîbü’l-Kur’ân ilmi açısından kelimelerin sahip oldukları lehçelere göre anlamlandırılmasının önemini göstermektedir. Ayetle ilgili zikredilen bu veri, lehçelerin eş sesliliğin oluşumuna kaynaklık teşkil edip lanetlenme ve aklın hükmünün ortadan kalkması arasındaki ilişkiyi düşünmeye sevk etmektedir.

“ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْفُرَى نَفْصُهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ” şeklindeki Hûd Suresi 11/100. ayette “حَصِيدٌ” kelimesi Amâlikalılar’da “eğimli yer” Hüzeyl lehçesinde ise “düz yer” şeklinde kullanılmaktadır.⁴⁷ Buradan hareketle “حَصِيدٌ” kelimesinin Arapçada “مضاد” (muzâd) terimiyle ifade edilen iki zıt anlamı içeren kelimelere benzediği anlaşılmaktadır. Böylece bu örnek muzâd terimlerin oluşumunda; dildeki değişim ve gidişatta lehçelerin etkisini göstermektedir. Amâlikalılar’ın yıkıntıların “engebeli bir görünüm oluşturmaları”, Hüzeyl kabilesinin kullanımı olan yıkıntıların “dümdüz olması (tamamen yeryüzünden silinmesi)” anlamlarını tek kelime ile Kur’ân aynı anda bünyesinde barındırmaktadır. Buradan hareketle iki türlü yorum yapmak mümkündür. Birinci ihtimal, bu ayette sadece hasîd kelimesiyle iki anlam aynı anda kastedilmektedir. Buradan hareketle İbn Abbas’ın bu açılımı “bu kasabalardan bir kısmının binalarının hâlâ kaim (ayakta) olduğu, bir kısmının da yıkıntılar şeklinde engebeli görünüm oluşturduğu bir kısmının ise dümdüz olup hiçbir izinin kalmadığı” yönünde anlam verilmesine imkân sağlamaktadır. Her kabilenin kendi kullanımlarına göre ayeti yorumlayabilecekleri de ikinci bir ihtimaldir. Bu iki durum da Kur’ân’ın lehçe kullanımlarını kapsayıcı bir üslup aracı olarak kullandığı sonucuna götürmektedir.

Kelimedeki anlam değişimlerinin yanında İbn Abbas sadece dört tane ayette farklı kabilelerin kullandığı ses ve vezin değişimlerine işaret etmiştir. Bunlar şu şekildedir:

1. Bakara Suresi 2/255. ayetteki “فَاعُول” veznindeki “الْفَيَّومُ” kelimesinin Kureyş lehçesinde “الْفَائِمُ” anlamında olduğu ve Hz. Ömer’in bu kelimeyi “الْفَيَّامُ” şeklinde okuduğu ifade edilmiştir.⁴⁸ İbn Abbas’ın yaptığı bu açıklama kendi döneminde henüz tam oluşmamış

45 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garîbü’l- Kur’ân’ı”, 49.

46 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garîbü’l- Kur’ân’ı”, 85.

47 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garîbü’l- Kur’ân’ı”, 103.

48 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garîbü’l- Kur’ân’ı”, 31.

sarf ilmindeki vezin algısını yansıtmaktadır. Nitekim bu örnek İbn Abbas'ın ilk dönem Arap sözlüklerinde de görüldüğü gibi aynı kökten bir vezni diğer bir vezinle açıklama eğiliminde olduğunu göstermektedir.⁴⁹ Bu durum, verinin otantikliğini güçlendirmektedir. Zira bu örnekte Kureyş lehçesinde ism-i fail kullanımı yaygın olan bir kelime Kur'an'da mübalağa vezninde kullanılmıştır. Burada mübalağa ve ism-i fail vezinleri arasındaki ayrımı İbn Abbas'ın fark ettiği ancak kavramsal olarak dile getiremediği görülmektedir. Ayrıca bu kelimeyi Hz. Ömer'in başka bir mübalağa vezninde (فعال) okuması da kıraatlere ilişkin önemli bir ipucu vermektedir.

2. Saffat 37/16. ayette geçen “مِثْنًا” kelimesi kesra ile Hicaz ehlinin kullanımındayken ötre ile “مِثْنًا” şeklinde Temîm kabilesinin kullanımındadır.⁵⁰
3. “أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَّاجٌ رَبُّكَ خَيْرٌ” şeklindeki Mü'minûn 23/72. ayette iki defa geçen anlamı ortak ama sesleri farklı olan elifsiz bir şekilde “خَرْجًا” kelimesi Himyerlilerin kullanımırken, med elifiyle “خراجا” şeklinde Kureyş'in kullanımındadır.⁵¹
4. Tevbe 9/21. ayette geçen “يُنَبِّئُهُمْ” ifadesi Kinâne kabilesinde şeddesiz olarak if'âl kalıbında, Temîm kabilesinde şeddeli olarak tef'îl kalıbında okunmaktadır.⁵² Bu iki kullanım da Kur'an'ın farklı ayetlerinde⁵³ bulunmaktadır. Ancak bugün Mushafta bu fiil daha çok Temîm kabilesinin kullandığı tef'îl babında geçmektedir. Bu veri kıraatlere dair bilgi vermektedir.

Kur'an'daki lehçeler hakkındaki derin bilgisi ve işaretlerinden hareketle İbn Abbas'ın lehçeler konusunda otorite olduğu açıkça görülmektedir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Kur'an'ın farklı lehçeleri kullanıyor olması, yedi harfin birçok lehçeye delalet ettiği savını destekler niteliktedir. Zira yedi sayısı Arap kültüründe çokluğu temsil etmektedir. Atâ'nın rivayetlerinde görüldüğü üzere Kur'an'ın Arapların kullandığı birçok lehçeyi kuşatması, yedi harfle sağlanan kıraat ve anlama kolaylıklarını temsil etmektedir. Bir diğer taraftan bu örnekler; edatlara verilen anlamların çoğalmasında ve eş sesli kelimelerin oluşum sürecinin başlangıcında lehçelerin nasıl kaynaklık ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bütün bunlara ek olarak Arap dilindeki ve Kur'an'daki çok anlamlılığın sebeplerinden birinin lehçeler olduğu sonucuna da ulaşılmaktadır.

İbn Abbas'ın lehçelere dair bu işaretleri, makalenin hipotezini destekleyen önemli bir veri sunmakta; Kur'an'ın farklı lehçeleri kullanarak bir üst dil inşa ettiğini göstermektedir. Buradan hareketle Kur'an, üslubun güçlenmesinde ve anlamların zenginleştirilmesinde bir araç olarak lehçeleri kullanmıştır. Zira Kur'an'ın farklı lehçeleri kullanması, muhatapların zihnine yaklaşmasını ve bir üst dil oluşturmalarını sağlamıştır. Buradan hareketle Kur'an'ın farklı

49 O dönemin sözlük ve kelime algısı için bk. Kees Versteegh, *Lanmarks in Linguistic Thought III -The Arabic Linguistic Tradition* (London: Routledge, 1997).

50 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l- Kur'an'ı”, 71.

51 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l- Kur'an'ı”, 64.

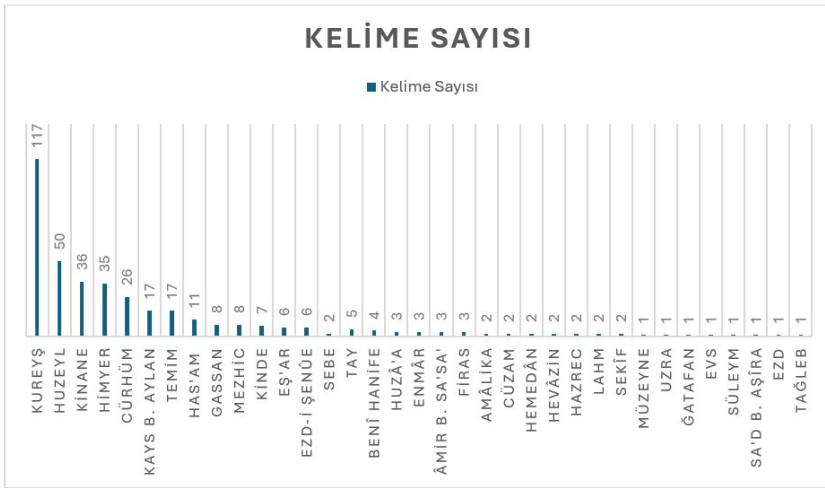
52 Cerrahoğlu, “Tefsir’de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'an'ı”, 45.

53 Tef'îl babı için bk. Bakara 2/25, if'âl babı için bk. Fussilet 30 vd.

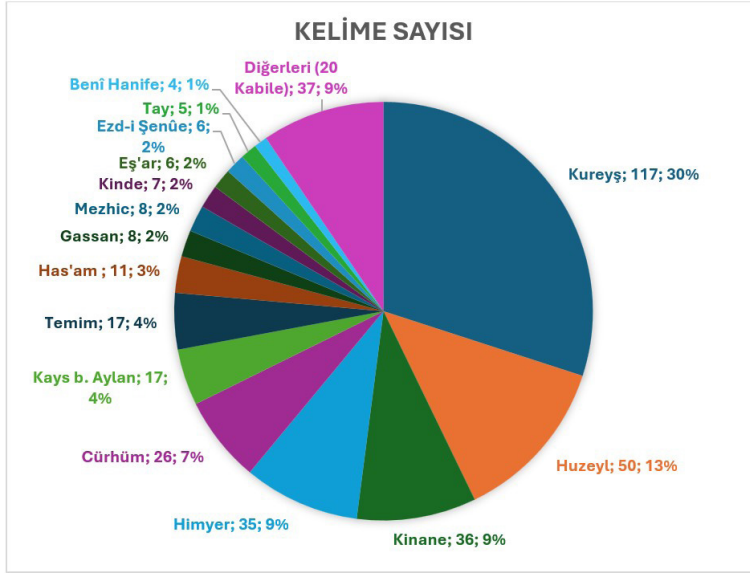
lehçeleri iradeli bir şekilde tercihinin daha fazla kabileyi muhatap alması ve onlara ait özel kelime kullanımlarını kullanması vesilesiyle davetini yayarak siyasi bir amaca hizmet ettiği söylenebilir. Bu amaç ilk muhatapı olan Arapları etkileyip kuşatmaktır. Bu vesileyle Kur'ân hitabı büyük bir coğrafyayı kapsamıştır. İlgili coğrafyalardaki lehçelerin ve soy dağılımlarının gösterilmesi bu nedenle önem arz etmektedir. Kur'ân'ın üst dil oluştururken hangi lehçelere ne kadar atıf yaptığı meselesi, yukarıdaki tablodan çıkan önemli bir veridir. Bu veriler, aşağıda takdim edilen alt başlıklarda lehçe yoğunluğunu gösteren yüzdelik grafiklerinde, lehçelerin soylarına göre dağılımlarını gösteren kabile ağacında ve bölge dağılımlarını gösteren haritada sunulacaktır.

2.1. Kur'ân Lehçelerinin Dağılımını Gösteren Soy Ağacı ve Grafikler

Atâ b. Ebî Rabâh rivayetlerinde 35 kabile zikredilmiş olup bu kabilelere 389 kelime nispet edilmiştir. Kabilelere yapılan atıfların sayısı ve yüzdelikleri iki ayrı grafik şeklinde çalışılarak aşağıda gösterilmiştir:

Grafik 1. Azalan Sırada Kabileler ve Atfedilen Kelime Sayıları Sütun Grafiği

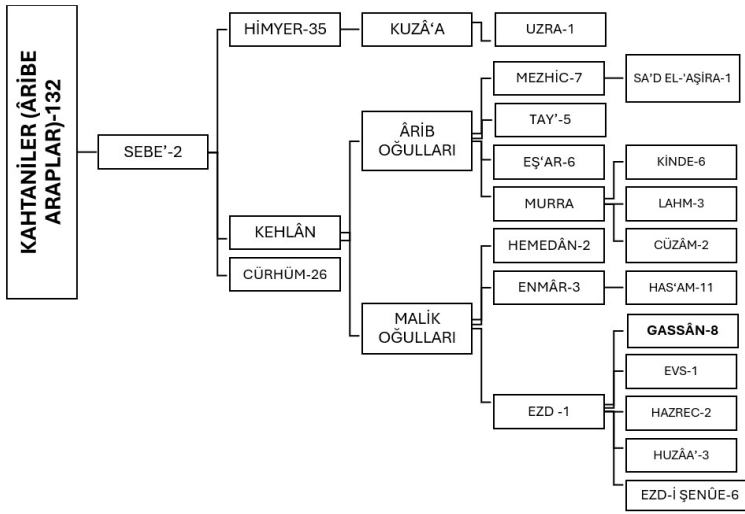
Grafik 2. Azalan Sırada Kabileler, Atfedilen Kelimelerin Sayı ve Yüzdeliklerini Belirten Dilimli Grafik

Bazı kabilelere yapılan atıfların oldukça az olduğu görülürken Kureyş, Huzeyl, Kinâne, Himyer ve Cürhüm gibi kabilelere yapılan atıfların oldukça fazla olduğu görülmektedir. En çok atıf yapılan kabile ise 117 kelime ile Kureyş'tir. Bu sayı toplam garîb kelimelerin yaklaşık yüzde 30'una tekabül etmektedir. Her ne kadar Kureyş lehçesi sayı bakımından diğer lehçelere göre en çok kelimeyi içerse de girişte de zikredilen Kur'an dilinin Kureyş lehçesinde indiği iddialarını bu veri desteklememektedir. Zira Atâ rivayetlerindeki atıfların yaklaşık yüzde yetmişi diğer kabilelere yapılmıştır. Kureyş lehçesinin Kur'an'ın içerdiği 35 lehçeden sadece bir tanesi olması da Kur'an dilinin Kureyş dilinde indiği söylemini zayıflatmaktadır. Bir diğer yandan Kureyş lehçesi Kur'an'ın asıl dili olsaydı garîb kelimelerin bulunduğu Atâ b. Ebî Rabâh rivayetlerinde yer almaması gerekirdi. Hâlbuki açıklanmasına ihtiyaç duyulan garîb kelimelerin ekserisi Kureyş lehçesindedir.

Kureyş lehçesini de kuşatan bir üst lehçe hüviyetindeki Mudar'ın Kur'an'ın dili olduğu söylemi de bir başka iddiadır. Bu iddianın sıhhatini daha ayrıntılı çözümlemek ve Mudar dilinin diğer soylara oranını görmek için soylara göre 35 kabilenin dağılımı çalışılmalıdır. Bu doğrultuda temel kaynaklardan yapılan araştırmaya göre zikredilen bu kabilelerin Ârîbe ve Mûsta'ربة olarak iki farklı soy ağacındaki yerleri ve atıf sayıları zikredilmiştir.⁵⁴ İki kez atıf

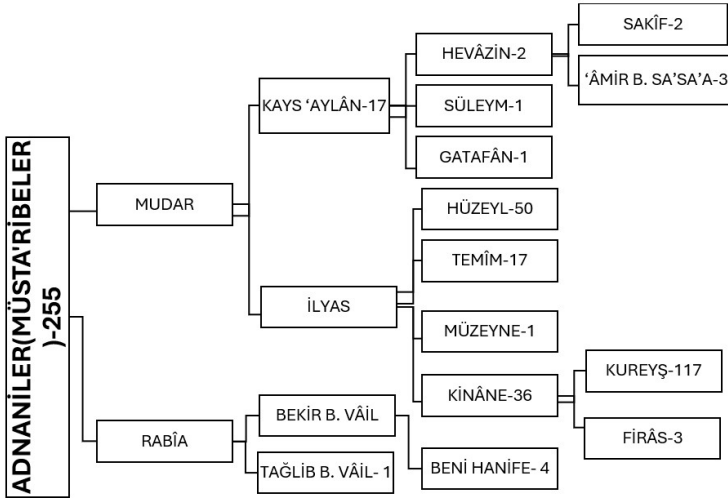
54 Bu soy ağacı hazırlanırken yedi ayrı kaynaktaki Arapların soylarına ilişkin verilmiş verilerden faydalanılmıştır. bk. Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelüsî İbn Hâzm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab* (Beyrut: y.y., 1403/1983); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu kabâ'ili'l-'Arab* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1997); İzzeddin Ali b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. C. J. Tornberg (Leiden: y.y., 1851); Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi'târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: y.y., 1968); Şihâbüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî, *Kalâ'idü'l-cümân fi't-*

yapılan Amâlika kabilesi Âribelere nispet edilmekle birlikte soyunun kime dayandığı konusu çok net olmadığı için soy ağacında bir yere yerleştirelememiştir. Ancak yine de bu makalede tercih Amâlika'nın Araplardan olduğu yönündedir. İlerideki bazı analizlerde buna değinilecektir. Buna ek olarak sadece bir kez atıf yapılan Bureyr lehçesinin bölgeye mi kabileye mi dayandığı konusu netleştirilememiştir. Zira Bureyr bugün Gazze'de bulunan bir bölgedir. Ayrıca soyu Hemedân kabilesine dayanan ve Kufe'ye yerleşen Berîr b. Hudayr el-Hemedânî'nin kabilesi olma ihtimali de söz konusudur. Bu lehçe Bureyr bölgesi olarak tercih edilmiştir. Zira Kufe şehrinin kuruluşu Kur'an indikten sonraki bir döneme denk gelmektedir. Özetle kendisine atıf yapılan otuz dört lehçenin soy ağaçlarındaki konumu aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. Kahtânilerin Soy Ağacında Kabile ve Garîb Kelime Sayısı

ta'rif bi-kabâ'ili 'Arabi'z-zamân, thk. İbrahim el-Ebyârî (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İslâmiyye, 1982); Şihâbüddîn Ahmed b. Âlî Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi (kabâ'ili) l-'Arab*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1980).

Tablo 4. Adnânilerin Soy Ağacında Kabile ve Garib Kelime Sayısı

Yanlarında sayı yazılan kabileler Atâ rivayetlerinde açıkça zikri geçenlerdir. Sayı yazılmayan kabileler ise atfedilen kabilelerin soy ilişkilerinin daha net anlaşılabilmesi için zikredilmiştir. Mesela Adnânilerden Kays 'Aylân'ın kardeşi olan İlyas'ın ismi Atâ rivayetlerinde geçmemektedir. Bununla birlikte Kureyş'in Kays 'Aylân'la olan akrabalık bağı ancak Mudar ve İlyas zikredilince anlaşılabilir. Bu durum Kahtânilerden zikredilen ancak Atâ'da geçmeyen Kehlân, Kuzâ'a, Âriboğulları, Mâlikoğulları ve Murra için de geçerlidir.

Bir diğer husus ise soy ağacına bakıldığında garib kelimelerin Kays 'Aylân, Cürhüm, Sebe, Himyer gibi hem ecdâda hem de Kureyş, Evs, Hazrec, Gassân, Sakîf gibi oğullara nispetle açıklanmış olmasıdır. Söz gelimi Kays 'Aylân lehçesine 17 atıf yapılırken torunlarından olan Âmir b. Sa'sa'a'ya üç atıf yapılmıştır. Bu veri aralarındaki zaman farkından dolayı aynı soya mensup olsalar bile alt soyların farklı kelimeler üretebilecekleri sonucuna götürmektedir. Bir diğer husus da ilk olarak Kays 'Aylân'ın kullandığı bir kelimenin torunları veya oğulları tarafından kullanılmasının mümkün olmasıdır. İbn Abbas'ın garib kelimeyi ilk nispet edildiğini bildiği veya duyduğu üst kabilenin lehçesine atfetmesi, lehçelere yaklaşımdaki bilincinin ve dehasının işaretidir. Ayrıca bu atıf garib kelimenin kronolojisini göstermesi açısından da önemlidir.

Amâlika'yla birlikte 35 kabilenin 21'i Kahtânilerden, geri kalan 14 ise Adnânilerdendir. Sayıca üstün olan Kahtâniler atıf bakımından geride kalmıştır.⁵⁵ 2. Bölümün girişindeki tablolardan çıkarılan tekrarsız kelime sayısı 348'dir. Ama bir kelime birden fazla kabileyeye atfedildiği için garib kelimeler toplamda 414 defa zikredilmiştir. Garib kelimeler 23 defa bölgeye nispet edilmiş olup bunlar sonraki bölümde harita üzerinde belirtilecektir. Geri kalan

55 Zahirîyye nüshasının muhakkiki tahkikin girişinde benzer değerlendirmelere yer vermektedir. el-Müneccid, *Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân*, 7-8.

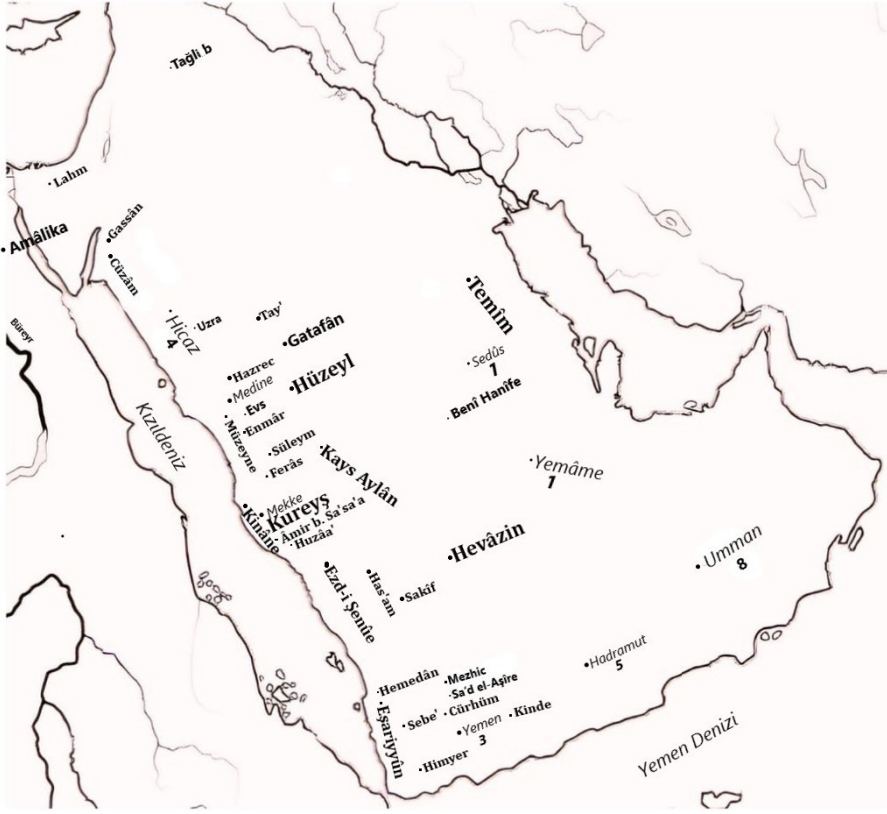
389 kelime ise kabilelere nispet edilmiştir. Bunlardan 2 defa zikredilen Kahtânilerden de olduğu iddia edilen İsrailiyyatta geçen kadim bir millet olan Amâlikalar dikkat çekmektedir. Bu milletin lehçesi garib kelimenin birden fazla lehçeye atfedildiği zaman zikredilmiştir. Bu durum bu milletin Araplardan olabileceği görüşünü destekleyebilir. Bu sebeple iki defa zikredilen bu millet total kelimelere eklenmiştir. Geri kalanlardan 132'si yaklaşık %34 Kahtânilere, 255'si yaklaşık %66'sı ise Adnânilerden olan (sadece 5 tanesi) Rabia ve Mudar'a nispet edilmiştir. Dikkat çeken bir diğer husus da 224 kelime ile İlyasoğullarıdır. Hz. Peygamber'in kabilesi olan Kureyş'e ise toplamda 117 garib kelime nispet edilmiştir. Bu ise kabilelere nispet edilen total rakamın %29,7'sine denk gelmektedir. Bu yüzdeler Kur'an dilinin yaklaşık üçte ikisinin Mudar dilinde olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

İkinci bölümün girişinde verilen ikinci tabloda iki veya üç kabileye nispet edilen bir garib kelimenin atfedildiği Kureyş-Kays 'Aylân, Temîm-Kays 'Aylân, Kinâne-Kureyş, Kureyş-Sakîf, Temîm-Kinâne, Huzeyl-Kays 'Aylân-Kinâne gibi bir kelimeyi ortak kullanan kabilelerin akrabalık bağları da yukarıdaki tablodan görülmektedir. Kuzenlik ve amcalık bağı olduğu görülen bu kabileler aynı garib kelimeyi kullanmaktadırlar. Yine Atâ rivayetlerinden aralarında yakın akrabalık bağı olmadığı hâlde bir garib kelimenin ortak kullanılmasının mümkün olduğu fark edilmektedir. Mesela Huzâ'a-Amîr b. Sa'sa'a akraba olmadığı hâlde "أَيْيُضُوا" kelimesini ortak kullanmıştır. Bu tarz durumlarda ise kabilelerin coğrafi konumlarının yakınlıkları önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bu veriler tek başına yeterli olmamakta, zikredilen 35 kabilenin ve 7 bölgenin konumlarını araştırmak gerekmektedir.

2.2. Kur'an Lehçeleri Dağılım Haritası

Temel kaynaklardan araştırılarak Atâ rivayetlerinde zikredilen otuz beş kabile ve yedi bölgenin konumları tespit edilmiş, haritaya yerleştirilmiştir.⁵⁶ Yukarıdaki grafiklerde verilmeyen bölgelere yapılan atıf sayıları ise harita üzerinde belirtilmiştir:

56 İslam'ın ilk geldiği dönemdeki Arap kabilelerinin konumlarına dair araştırma yapılmış bununla ilgili dönemin kabilelerinin konumlarını gösteren bazı atlaslara rastlanmıştır. Ancak bu haritalarda Ata'da zikredilen 35 kabilenin hepsi bulunmamaktadır. Birisinde sadece 11 kabilenin konumu gösterilmiştir. Ancak bazılarının konumları bu çalışmada tespit edilenden farklıdır. bk. Hüseyin Mü'nis, *Atlas Târihu'l-İslâm* (Kahire: ez-Zehrâ li'l-İlâmi'l-'Arabî, 1987); Ebû Halil, *Atlasü'l-târihi'l-'Arabîyyi'l-İslâmî* (Suriye: Daru'l-Fikr, 2005); Hasen b. Ahmed Hemdânî, *Sıfatu cezîrati'l-'Arab*, thk. Muhammed b. Ali el-Havâli (San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1990); İbn Hâzım, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*; Kehhâle, *Mu'cemu kabâ'ili'l-'Arab*; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*; Ali, *el-Mufasssal fi'l-târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*; Kalkaşendî, *Kalâ'idü'l-cümân fi'l-ta'rif bi-kabâ'ili 'Arabî'z-zamân*; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi (kabâ'ili)'l-'Arab*.

Hicaz, Yemen, Yemâme, Umman, Sedûs, Bureyr ve Hadramut, Atâ rivayetlerinde kendilerine lehçe atfedilen yedi bölgedir. Bu bölgelerin konumları atıf sayılarıyla birlikte haritada belirtilmiştir. 35 Arap kabilesinin konumu haritada tespit edilmiştir.

Ortak kullanılan kelimeler tablosuna ve haritaya bakıldığı zaman Huzâ'a-Âmir b. Sa'sa'a akraba olmadığı hâlde Bakara Suresi 2/199. ayette geçen "أَفِضُوا" kelimesini ortak kullanmışlardır.⁵⁷ Bu iki kabilenin soy bakımından yakın olmamasına rağmen harita üzerinden bakıldığında komşu oldukları görülmektedir. Amir b. Sa'sa'a ve Huzâ'a Mekke'ye yakın olduklarından dolayı Kureys ile birlikte kendilerine Ahmesîler denilmekteydi. Mekke'ye uzak olan diğer kabilelerden kendilerini ayrıcalıklı gören Huzâ'a ve Amiroğulları hacda Arafat ve Mina vadisine diğer hacılar gibi gitmezlerdi. Güneş doğmasına yakın Harem sınırları içinde olan Müzdelife'ye giderlerdi. "تُمْ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ" şeklindeki bu ayet indiğinde, Kur'an Ahmesîlerin kendilerine özgü bu hareketini nesh ederek diğer bütün kabileler gibi Mina ve Arafat'a çıkmalarını emretmiştir.⁵⁸ Bu ayette muhatapları olan Huzâ'a ve Amiroğullarının

57 Cerrahoğlu, "Tefsir'de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs'dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'an'ı", 30.

58 Recep Uslu, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi", *Hums* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

lehçesinde bir kelimenin iki defa kullanılması, Kur'an'ın muhataplarını etkilemede lehçeleri ustaca kullandığını göstermektedir.

Bir diğer örnek Nisa 4/2. ayette geçen Tay-Gatafan ve Habeşe'nin kullandığı “حُوبًا” kelimesidir. Tay ve Gatafan kabileleri yine haritada birbirine komşudur.⁵⁹ Yakın akrabalık bağı görülmeyen ve coğrafi olarak komşu olan Himyer-Eş'ar kabileleri, Zümer Suresi 39/45'te geçen “اَشْمَارُتْ” kelimesini ortak kullanmışlardır.⁶⁰ Yine Yemen bölgesinde birbirine yakın olan Himyer-Cürhüm kabileleri de Kaf Suresi 50/45. ayetteki “بَجْبَارْ” kelimesini ortak kullanmıştır.⁶¹ Bu veriler, yine İbn Abbas'ın zikrettiği bu bilgilerin Rippin'in iddiasının aksine otantikliğini ve doğruluğunu tasdik etmektedir. Zira çoğu dilin doğasında olduğu gibi, bir önceki bölümde de görüldüğü üzere ortak kelime kullanımı akrabalık bağı ve coğrafi yakınlıktan ortaya çıkabilmektedir.

Hem akrabalık hem coğrafi yakınlığın birlikte görüldüğü örnek olarak Kureyş-Cürhüm-Temîm'in ortak kullandığı Enfâl 8/59. ayetteki “يُحْسِنُ” kelimesi gösterilebilir.⁶² Bu ortaklığın nasıl vuku bulduğu düşünüldüğü zaman Temîm ve Kureyş'in arasında amcalık şeklinde soy bağı olduğu görülmektedir. Cürhüm ise her ne kadar haritada Yemen bölgesinde gösterilmiş olsa da bu kabilenin bir süre Mekke'de ikamet ettikleri hatta Mekke'ye hükmettikleri bilinmektedir.⁶³ Bu süreçte kelime alışverişinde bulundukları anlaşılmaktadır.

Ayrıca İbn Abbas, kabile ve bölgeye nispetle ortak kelime kullanımını dile getirmiştir. Buna örnek olarak Gassân kabilesi-Umman bölgesi, Temîm kabilesi-Hicaz bölgesi, Kinde kabilesi ve Medyen kabileleri ile Sedus bölgesinde kullanılan ortak kelimeler gösterilebilir. Bazen de ortak kullanılan kelimelerin farklı zaman dilimlerinde kullanılabildiği görülmektedir. Zira bu kabilelerden Kinde ve Medyen, Kureyş ve Himyer ve Cürhüm ve Has'am gibi bir kısmı farklı zaman dilimlerinde yaşamışlardır.⁶⁴

Arap yarımadasının yukarısında bulunan ama Arap olup olmadığı net olmayan Amâlika, Medyen Krallığı ve başka bir kıtada da olsa Kızıldeniz yoluyla komşu olan Habeş dili ile Arap kabilelerinin ortak kelimeler kullanıyor olması dikkat çekicidir. Amâlikaların ve Medyen'in de Araplardan olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır.⁶⁵ Habeş dili de Arap diliyle benzerlikler taşımaktadır. Tablodan hareketle Habeş dilinin Arap diliyle ortak kullandığı “حُوبًا” “مَقَالِيدُ” kelimeleri; Medyen'in ortak kullandığı “الْمَيْمَنَةُ” ve “أَوْ يَزِيدُونَ” kelimeleri; Amâlika'nın ortak olduğu “حَنِينٌ” ve “حَصِيدٌ” kelimeleri örnek verilebilir. Bu veri muarreb olarak nitelenen kelimeleri sadece Kur'an'ın değil Arapların da kullandığını göstermektedir. Ayrıca bu örnekler hangi dile ait olduğu tam olarak belli olmayan yani tam etimolojisi yapılamayan ortak kelimeler kategorisinde de zikredilebilir.

59 Cerrahoğlu, “Tefsir'de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs'dan Rivâyet Ettiği Garibü'l- Kur'an'ı”, 35.

60 Cerrahoğlu, “Tefsir'de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs'dan Rivâyet Ettiği Garibü'l- Kur'an'ı”, 73.

61 Cerrahoğlu, “Tefsir'de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs'dan Rivâyet Ettiği Garibü'l- Kur'an'ı”, 79.

62 Cerrahoğlu, “Tefsir'de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs'dan Rivâyet Ettiği Garibü'l- Kur'an'ı”, 44.

63 Cürhümün Mekke'ye hakimiyeti hakkında bk. Uslu, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”.

64 Ahmet Önkal, “Cürhüm (Benî Cürhüm)” (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

65 Sargon Erdem, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, *Amâlika* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).

Atâ rivayetlerindeki kelimeleri kullanan kabilelerin bulunduğu konumlar haritada açıkça gösterilmiştir. Buradan hareketle hem kabilelerin hem de bölgelerin durumu açıkça göz önüne serilmektedir. Tek bir kelimenin iki ya da daha fazla kabilenin kullanmış olmasıyla ilgili değerlendirmeler yapıldığında; bunların bir kısmının coğrafi olarak komşu olduğu görülmektedir. Bir kısmının ise komşu olmadığı fakat aralarında akrabalık ilişkisi bulunduğu, ticaret veya hut göç sebebiyle bir araya gelebilecekleri ihtimalleri üzerinde durulmuştur. Bu çıkarım hususuna da yukarıda zikredilen soy şeceresi destek olmuştur. Harita ve yukarıda zikredilen örnekler göz önüne alındığında Kur'ân'ın Arapların lehçesini bilinçli bir şekilde Arapların yaşadığı coğrafyayı da kapsayacak şekilde kullandığı görülmüştür.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, İbn Abbas'a dayandırılan Atâ b. Ebî Rabâh'ın *Garibü'l-Kur'ân* rivayetlerinde yer alan Arap lehçeleri belirlendikten sonra tablo, şema, grafik ve son olarak haritalandırma yoluyla bazı bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgular çalışmanın Kur'ân'ın inşa edici bir üst dile sahip olduğu ön tezini desteklemiştir. Nitekim çalışmada Kur'ân'ın kurucu bir otorite olarak farklı lehçeleri hem anlamları zenginleştiren hem de daha büyük coğrafyaları kapsayan birer araç olarak kullandığı görülmüştür. Buradan hareketle Kur'ân'ın farklı lehçeleri kuşatan üst bir dil inşa ettiği söylenebilir. Bu çalışma sonucunda *Garibü'l-Kur'ân*'ın mahiyeti, Kur'ân dilinin üslubu, Arap dili ve lehçebilim açısından değerli verilere ulaşılmıştır.

Atâ b. Ebî Rabâh nüshalarının tariklerinin incelendiği birinci bölümde Esad Efendi, Atıf Efendi, Zâhiriyye, Chester Beatty, Princeton, *Celâleyn* ve Dîrîni zeyli şeklinde yedi tane ayrı tarike ulaşılmıştır. Ancak incelemeler sonucunda Dîrîni zeylinin tariki ve metninin, *Celâleyn* zeyliyle birebir aynı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Süyûtî'den daha önce yaşamış olan Dîrîni'nin şarihinin bu zeyli *İtkân*'ın sahibinden naklen aldığına yönelik ifadesi net bir şekilde görülmüştür. Bu sebeple isnad zinciri, altı tarike indirilmiştir. Bu tariklerin isnad zinciri yapıldıktan sonra en eski nüshanın Esad Efendi olduğu anlaşılmıştır. Daha önce Atâ rivayetlerinin isnad zincirini çıkaran Rippin, Esad Efendi ile Atıf Efendi zincirini isnad zincirine eklememiştir. *Celâleyn* ve Dîrîni zincirlerini iki ayrı tarik olarak almıştır. Son olarak Rippin, Zâhiriyye nüshasının en geç ravisi olan Ebu Muhammed İsmail ile *Celâleyn* ve Dîrîni zeylinde bulunan Ebu Muhammed İsmail'in aynı kişi olduğu fark edemeyerek çeşitli hatalara düşmüştür.

Süyûtî zeylindeki tarikin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a nispetle meşhur olmasına rağmen Kâsım b. Sellâm'ın isnad ağacında senedin hiçbir tabakasında bulunmadığı görülmüştür. Böylece bu nüshanın Ebû Ubeyd'e nispetinin hataen olduğu fark edilmiştir. İsnad zincirinden hareketle ilk üç tabakada ravileri tek olsa da bu nüshaların birçok öğrenciye ulaşması Atâ b. Ebî Rabâh rivayetlerinin otantikliğini destekleyici bir veri sunmuştur. İçerikleri incelendiğinde rivayetlerin İbn Abbas'tan vaki olduğuna dair başka verilere de ulaşılmıştır. Buna göre ikinci tablodaki birden fazla kabileye nispet edilen garîb kelimelere ait veriler hem kabilelerin haritadaki coğrafi yakınlığı hem de akrabalık bağları açısından incelendiği zaman bir tutarsızlığın görülmemesi

İbn Abbas'ın bu alandaki otoritesini ve ona ait bu bilgilerin günümüze bozulmadan ulaşmış olduğunu göstermektedir. Otantikliğini destekleyen bir başka veri de Bakara Suresi 2/255. ayetteki القیوم kelimesine İbn Abbas'ın Kureyş lehçesine göre قائم anlamını vermesidir. Bu durum İbn Abbas'ın dönemindeki vezin algısını yansıtmaktadır. Nitekim İbn Abbas, sarf ilminin çok gelişmediği ilk dönem Arapça sözlüklerde de görülen aynı kökten bir vezni, yine aynı kökten diğer bir vezinle açıklamıştır. Başka bir deyişle İbn Abbas'ın mübalağa veznindeki bir kelimenin anlamının Kureyş lehçesinde aynı kökten olan ism-i fâil anlamında (vezninde) olduğunu söylemesi bu metnin İbn Abbas'a aidiyetini güçlendiren bir işaret sayılabilir. Sonuç olarak bu çalışma, İbn Abbas rivayetlerinin gerçekliği problemine toplam bir tutarlılık teorisi sunmuştur.

Akabinde Atâ rivayetlerinin içeriği incelenmiş, rivayetlerde geçen garib kelimelerin hangi ayette yer aldığı ve hangi lehçeye ait olduğu iki ayrı tabloda belirtilmiştir. İlk tabloda tek kabilenin kullandığı garib kelimelere, ikinci tabloda ise iki veya daha fazla kabilenin kullandığı garib kelimelere yer verilmiştir. Bu tablolarda tekrarsız 352 garib kelimeye ulaşılmıştır. Bu kelimelerin dört tanesi farklı kabilelerin kullandığı fonetik ve vezin değişimlerine işaret etmiştir. Geri kalan 348 kelime ise kabile lehçelerinin anlama delalet eden kelime boyutundadır. Tablolardaki bazı kelimeler, soy ağacı ve harita incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. İki defa aktarılan eş sesli bir kelimeye (سَرَّابِل) bir ayette iki farklı lehçeden ayrı anlamlar verildiği fark edilmiştir. Buradan hareketle Kur'an'ın din dilini oluştururken diğer söz ve metinlerden farklı olarak muhatap aldığı toplumdaki farklı lehçeleri bilinçli bir şekilde kullandığı tespit edilmiştir.
2. Kur'an'da garib kelimeleri anlamlandırırken lehçeleri bilmenin önemli olduğu; bazı ayetlerde (örneğin شَهْدٌ ve أَوْ gibi) akla gelen ilk anlamın yanı sıra lehçelerde kullanılan diğer anlamların da kastedilebildiği görülmüştür.
3. Kur'an'ın tercih ettiği ibarelerde muhataplarından bazı kabilelerin deyimlerine (örn. جَاءَكُمْ فَاسِيقٌ يَنْبَأُ) işaretlerde bulunularak birleştirici bir üslup kullanıldığı böylece muhatabın diline ve zihnine anlamın yaklaştırıldığı fark edilmiştir.
4. İncelenen örneklerde bir garib kelimenin (örn. آسِن) kimi zaman iki farklı kabilenin verdiği iki farklı anlamı da kapsayacak şekilde Kur'an'da bilinçli olarak kullanıldığı ve bu kullanımın ayetteki anlamı genişlettiği görülmüştür.
5. İbn Abbas'ın yaptığı bazı açıklamalar dönemin kültürel, ekonomik ve siyasi hayatına dair veriler sunabilmektedir. Eti ızgara yaparken Amâlikâlıların demir kullanması, Huzeyl kabilesinin ise taş kullanması tarihî ve kültürel anlamda bir örnektir. Hüzeyl kabilesinden çok önceki bir dönemde yaşamış olmasına rağmen Amâlikâlıların, ızgarada demiri kullanıyor olması Hüzeyl kabilesinden daha gelişmiş ve müreffeh bir kabile olduğunu göstermektedir. Siyasi anlamda dikkat çekici bir örnek olarak, Huzâ'a ve Âmiroğullarının da içinde olduğu Ahmesîlerin hac ibadetinin diğer kabileler gibi yerine getirmesini emreden ayette, bu iki kabilenin lehçesine ait kelimenin iki kez

kullanılması gösterilebilir. Böylece Mekke'de yaşayanlara hacda Harem bölgesi dışına çıkmama ayrıcalığı, bu iki kabilenin lehçesi kullanılarak doğrudan onlar muhatap alınarak kaldırılmıştır.

6. İncelenen örneklerden semantik anlamda lehçelerin eş sesli ve zıt anlamlı kelimelerin oluşumuna kaynaklık teşkil ettiği görülmüştür. Ayrıca Arap dilindeki ve Kur'an'daki çok anlamlılığın sebeplerinden birinin lehçeler olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.
7. Kur'an'ın Arapların kullandığı birçok lehçeyi kuşatmasından ve Atâ rivayetleri ile ulaşılan bu verilerden hareketle, lehçelerin yedi harfle sağlanan kıraat ve anlama kolaylığını temsil ettiği yargısına varılmıştır.
8. Bir kelimenin birden fazla kabile ve bölge tarafından kullanıldığını bilmesi ile kelimelere yaptığı açıklamalar İbn Abbas'ın bu alandaki otoritesini göstermektedir.
9. Soy ağacı incelendiği zaman kendisine atıf yapılan 35 kabile lehçesinin arasındaki akrabalık bağları görülmüştür. Bu bağlar alt ve üst soyların ayrı lehçeler olarak nasıl ayrıldıklarını gösteren tarihsel bir veri sunmuştur. Sözelimi Sebe lehçesi Kahtânilerden zikredilen 20 kabilenin ana lehçesidir. Sebe lehçesine atfedilen iki kelimenin diğer alt soylar tarafından da kullanılmaya devam edilmesi mümkün olan kadim kelimeler olduğu söylenebilir. Bu durum Himyer, Kays Aylân gibi diğer üst soylar için de geçerlidir.
10. Haritada 35 kabile ve lehçesine atıf yapılan 6 bölgenin konumları tespit edilmiştir. Ortak kelime kullanan bazı kabilelerin haritada komşu oldukları görülmüştür. Huzâ'a ve Âmir b. Sa'sa'a gibi yakın akrabalık bağı olmayan bazı kabilelerin komşuluk bağıyla kelime alışverişinde bulundukları fark edilmiştir. Bazı durumlarda ise ortak kelimenin farklı bölgelerde yaşayan Kinde ve Temîm gibi kabileler tarafından kullanıldığı görülmüştür. Bu durum yaşanan göç veya kız alıp verme gibi sosyal fenomenlerle açıklanabilir.
11. Medyen ve Habeş dili gibi benzerlikler taşıyan Arap kabilelerinin ortak kelimeler kullanması, muarreb olarak nitelenen kelimelerin sadece Kur'an tarafından değil Araplar tarafından da benimsendiğini göstermektedir.
12. Zikredilen 35 kabilenin 21'i Kahtâniler'den, 14'ü ise Adnâniler'dendir. Ancak Kahtâniler'e yüzde 34 (132 kelime) atıf yapılırken, Adnâniler'e yaklaşık yüzde 66 (255 kelime) atıf yapılmıştır. Bu durum garîb kelimeler özelinde Kur'an'da Adnâniler'in dilinin daha baskın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla soy ağacında görüleceği üzere Adnanoğullarından sadece Mudaroğulları yaklaşık üçte ikilik bir oranla zikredildiği için Kur'an'da Mudar dilinin baskın olduğu söylenebilir. Kureyş de yaklaşık üçte birlik bir atıfla diğer kabilelerin önüne geçmiştir. Bu verinin, gelenekteki Kur'an'ın Kureyşliliği söylemini desteklemiş olabileceği söylenebilir. Ancak Mudar ve Kureyş baskınlığı reddedilmemekle birlikte bu makalede gösterildiği üzere Kur'an'ın birçok kabilenin lehçesini kuşatan üst bir dil kullandığı unutulmamalıdır.

Elde edilen bütün veriler incelendiği zaman erken dönemde Garibü'l-Kur'an ilminin, Atâ b. Ebî Rabâh rivayetlerinde zikredilen lehçe bağlamında Kur'an'ın ilk muhatapları olan Kureyş

kabilelerinin lehçesi de dâhil çok geniş bir Kur'ân sözlükçülüğüne tekabül ettiği söylenebilir. Bu çalışma ile Atâ rivayetlerinin başında İbn Abbas'tan rivayet edilen ve sonraki dönemde destek bulan Kur'ân'ın Kureyş dilinde olduğuna dair ifadenin; “Kureyş lehçesinin Kur'ân'da en çok geçen lehçe olması” anlamında kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Zira Kureyş lehçesi Atâ rivayetlerinin yaklaşık üçte birine tekabül etmektedir. Kur'ân dilinin Kureyş değil de üst soyu olan Mudar dilinde olduğu iddialarının nispeten doğru olduğu gösterilmiştir. Nitekim Adnanilerden çoğunlukla Mudaroğulları zikredilmiş olup total kelimelerin yaklaşık üçte ikisine tekabül etmektedir. İbn Abbas'ın ifadesinin sonunda geçen “Kur'ân'da Arap dilinin lehçelerinden başka lehçe olmadığı” cümlesinin; bu makalenin tezi olan Kur'ân'ın üst dil inşasını destekler nitelikte olduğu görülmüştür. Nihayetinde Atâ b. Ebî Rabâh rivayetlerinin ışığında Kur'ân'da lehçe fenomeni araştırılması sonucunda bir teoriye ulaşılmıştır. Bu teori ise Kur'ân'ın Arap dilinde kurucu bir rol üstlenerek Arap lehçelerini bir metinde seçerek bir araya getirmesidir. Kur'ân'ın bu farklı lehçelerden kelimeleri iradeli bir şekilde tercihinin farklı lehçelere sahip Arap kabilelerini kapsayıcı bir siyasî amaca hizmet etmiştir. Nitekim bu vesileyle Kur'ân kendi dönemindeki edebî dilden ve yerel lehçelerden farklılaşmış, ilk muhatabı olan Arapları etkileyip kuşatarak kendisinden sonra kullanılacak otorite bir dili inşa etmiştir. Böylece bu çalışma Kur'ân dilinin karmaşık yapısını ve kendine özgü üslubunu lehçeler özelinde göstermiştir.

Teşekkür: Projemize destek vererek katkı sunan TÜBİTAK'a teşekkür ederiz. Ayrıca proje ekibinde danışman olarak yer alan Prof. Dr. Selim Türkan'a ve Doç. Dr. Şahabettin Ergünven'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- F.Y., S.R.O.; Veri Toplama- F.Y., S.R.O.; Veri Analizi/Yorumlama- S.R.O., F.Y.; Yazı Taslağı- F.Y., S.R.O.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- S.R.O., F.Y.; Son Onay ve Sorumluluk- F.Y., S.R.O.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu makale “İlk Dönem Garibu'l-Kur'ân Literatüründen Hareketle Kur'ân Lehçe Yoğunluğu Haritalandırılması: Atâ b. Ebî Rabâh Nüshası ve Mesâilu Nâfi b. El-Ezrak Bağlamında” adlı 223K941 numaralı TÜBİTAK 1002-A projesinin yaygın etkilerinden birisi olup TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- F.Y., S.R.O.; Data Acquisition- F.Y., S.R.O.; Data Analysis/Interpretation- S.R.O., F.Y.; Drafting Manuscript- F.Y., S.R.O.; Critical Revision of Manuscript- S.R.O., F.Y.; Final Approval and Accountability- F.Y., S.R.O.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: This article is one of the widespread effects of the TÜBİTAK 1002-A Project (No. 223K941) titled “Mapping the Dialect Density of the Qur'ân Based on the Early Gharīb al-Qur'ân Literature: In the Context of Atâ b. Abî Rabâh Manuscript and Masâ'il Nâfi' b. al-Azraq” and has been supported by TÜBİTAK.

Kaynakça/References

- Abdulkakı, M. Fuat. *Mu'cemu Garibi'l-Kur'ân Mustahracan min Sahihi'l-Buhari*. Kahire: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabî, 1950.
- Alemuddin el-Cündi. *el-Lehecâtu'l-Arabiyye fi't-turâs*. ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1983.
- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. Beyrut: y.y., 1968.

- Atâ b. Ebî Rabâh. *Garibü'l-Kur'an*. Atıf Efendi Kütüphanesi, 02815-008, 102a-107a.
- Atâ b. Ebî Rabâh. *Lugâtu'l-Kur'an*. y.y.: Es'ad Efendi Kütüphanesi, 91/3, 104a-112b.
- Blachère, Régis. *Târihu'l-edebi'l-Arabî*. Şam: Daru'l-Fikr, 1984.
- Brockelmann, Carl. *Târihu'l-edebi'l-Arabî*. çev. Abdülhalim Neccar. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Bulut, Ahmet. *Abdullah b. Abbas ve Garibu'l-Kur'an'ı*. İstanbul, 1976.
- Bulut, Ahmet. "Kur'an'a Dair Eserler I". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 129-154.
- Bulut, Ali. "Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbâs'a Nisbet Edilen Üç Eser". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20-21 (2005).
- Câhiz. *el-Osmaniyye*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Daru'l-Ceyl, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir'de Atâ b. Ebî Rabâh ve İbn Abbâs'dan Rivâyet Ettiği Garibü'l-Kur'an'ı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (1978), 17-104.
- Dîrînî, Abdu'l-Aziz b. Ahmed. *Kitabu't-Teyisr fî Ulûmi't-Tefsîr*. thk. Arthur Jeffery. Mısır: Matbaatu't-Takaddumu'l-İlmiyye, ts.
- Ebû Halil. *Atlasu't-târihu'l-'Arabîyyu'l-İslâmî*. Suriye: Daru'l-Fikr, 5. Basım, 2005.
- Erdem, Sargon. "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi". *Amâlîka*. 2/556-558. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Fettahoğlu, Selahattin. "Ata b. Ebî Rebah'ın İbn Abbas'tan Rivayet Ettiği Garibi'l-Kur'an". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/76 (2021).
- Gündüzöz, Soner. "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'an'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme". *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/6 (2002), 77-94.
- Gündüzöz, Soner. "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'an'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme (II)". *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/7 (2002).
- Hazer, Dursun. "Arapçanın Lehçeleri". *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*. ed. Mustafa Çağrırcı. 79-106. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Hemdânî, Hasen b. Ahmed. *Sıfatu cezîratu'l-'Arab*. thk. Muhammed b. Ali el-Havâli. San'a: Mektebetu'l-İrşâd, 1990.
- İsfehânî, Ebu'l-Ferec. *Kitabu'l-Eganî*. thk. Ali Muhenna vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 5. Basım, ts.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Suleymân b. el-Eş'aş el-Ezdî es-Sicistânî. *Kitâbu'l-Mesâhif*. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- İbn Haldûn. *Kitâbu'l-iber ve divânu'l-mubtedâ ve'l-haber fî eyyâmî'l-Arab ve'l-acem ve'l-berar ve men asârehum min zevi's-sultânî'l-ekber (el-Mukaddime)*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Hâzım, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelûsî. *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*. Beyrut: y.y., 1403/1983.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *Fedâilu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Resid Rıza. Mısır: Matba'atu'l-Menâr, 1347.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn. *en-Neşr fî'l-Kirââtî'l-Aşr*. thk. Ali M. ed-Dabbâ. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fî't-târih*. thk. C. J. Tornberg. Leiden: y.y., 1851.
- Johnstone, T. M. *Dirâsât fî lehecât şarkî el-cezirati'l-Arabiyye*. çev. Ahmed Muhammed ed-Dubeyb. Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyyeti'l-Mevsû'ât, 1983.

- Kalkaşendî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Kalâ'idü'l-cümân fi't-ta'rîf bi-kabâ'ili 'Arabi'z-zamân*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1982.
- Kalkaşendî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi (kabâ'ili) 'l-'Arab*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-Kutâbi'l-Lübnânî, 2. Basım, 1980.
- Kehhâle, Ömer Ridâ. *Mu'cemu kabâ'ili 'l-'Arab*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 8. Basım, 1997.
- Mahallî, Celaluddin Ahmed b. Muhammed - Süyûtî, Celâleddîn. *Tefsîru'l-celaleyn li'l-Kur'âni'l-azîm*. 2 Cilt. İstanbul: Salah Bilici Yayınevi, ts.
- Makdisî, Şihâbüddîn Abdurrahmân el-. *Kitâbu'l-mürşidü'l-vecîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Ankara: Dâru Vakfî'd-Diyâneti't-Türkî li't-Tıba'ati ve'n-Neşr, 1986.
- Muhsin, Muhammed Salim. *el-Muktebes mine'l-Lehecâti'l-Arabiyye ve'l-Kur'âniyye*. İskenderiye: Müessesetu Şebâbi'l-Camia, 1982.
- Müneccid, Salâhuddîn el-. *Kitâbu'l-lugât fi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbil-Cedîd, 2. Basım, 1972.
- Mü'nis, Hüseyin. *Atlas Târîhu'l-İslâm*. Kahire: ez-Zehrâ li'l-İ'lâmi'l-'Arabî, 1987.
- Önkâl, Ahmet. "Cürhüm (Benî Cürhüm)". 8/138. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Râcihi, Abduh. *el-Lehecatu'l-Arabiyye fi'l-Kirâati'l-Kur'aniyye*. İskenderiye: Daru'l-Marifeti'l-Camiyye, 1996.
- Rippin, Andrew. "Ibn 'Abbâs's al-Lughât fi'l-Qur'ân". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 44/1 (1981), 15-25.
- Sezgin, M. Fuad. *Arap-İslam Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2015.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*. thk. Fuâd Alî Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. es-. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Hey'etu'l-Misriyye li'l-Küttâb, 1974.
- Theodor, Nöldeke - Abduttevâb, Ramadân. *el-Lugâtu's-sâmiyye*. Beyrut, 1974.
- Türçan, Selim. *Kimlik ve Kitab İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Urquhart, Cathy. *Nitel Araştırmalar İçin Temellendirilmiş Kuram Uygulama Rehberi*. çev. Züleyha Ünlü - Okan Külekçi. Ankara: Anı yayıncılık, 2018.
- Uslu, Recep. "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi". *Hums*. 18/364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Versteegh, Kees. *Lanmarks in Linguistic Thought III -The Arabic Linguistic Tradition*. London: Routledge, 1997.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin, 10. Basım, 2016.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahadır. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ata Abdulkadir. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 2001.

